DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.51488>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 24-05-2021
Kabul Tarihi: 16-06-2021
On-line Yayın: 31-08-2021

Article Type: Research article
Submitted: 24-05-2021
Accepted: 16-06-2021
Published Online: 31-08-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Toprak, S. V. & Arslan, H. (2021). İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri. *Journal of History School*, 53, 2404-2439.

**İSTANBUL BOĞAZI KALELERİ KEŞİF DEFTERLERİNE BİR
ÖRNEK: 1796 TARİHLİ KEŞİF DEFTERİ**

Seydi Vakkas TOPRAK¹ & Hasan ARSLAN²

Öz

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'ya karşı girdiği savaşları kaybederken, galip gelen Rusya sıcak denizlere ulaşma hedefine adım adım yaklaşmıştır. 1768-1774 savaşı sırasında Kırım'ı işgal eden Rusya Karadeniz'de askeri güç bulundurmuş, ayrıca Cebelitarık Boğazı'ndan Akdeniz'e geçerek Osmanlı donanmasını yakmıştır. Rusya'nın hem Karadeniz hem de Akdeniz'de hareket kabiliyeti kazanması Osmanlı başkentini Boğazlar üzerinden gelecek saldırılara açık hale getirmiştir. Yabancı devletlerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermeyen Osmanlı Devleti, kendi güvenliğinin temini amacıyla Boğazların tahkimine başlamıştır. Rus tehdidi esas olarak Karadeniz'den beklendiği için başkenti müdafaa için İstanbul Boğazı'nın askeri istihkâmlar, asker ve mühimmat bakımından tahkimi devlet için önemli bir mesele olmuştur. Boğazdaki mevcut kaleler güçlendirildiği gibi ihtiyaç duyulan noktalara yeni kale ve tabyalar yapılarak buralara top, mühimmat ve asker yerleştirilmiştir. Boğaz kalelerindeki inşaat faaliyetleri önceden kararlaştırılmış planlamalar çerçevesinde yapılmıştır. Diğer büyük kamu yapıları gibi kalelerdeki inşaat faaliyetleri devlet tarafından yürütülmüştür. Bu kalelerdeki inşaat işleri bizzat Hassa başmimarının sorumluluğuna verilmiştir. Mimarbaşı ile birlikte defterdar, Boğaz nazırı, Boğaz kalelerinin bina nazırı, bir mühendis ile her kale için tayin edilen bina emini ilk olarak inşaatın yapılacağı kalelerde keşif yapmışlardır. Keşif heyeti, her kalenin dizdar ve

¹ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, seyditoprak@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3512-0945

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hasanarslan@ksu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7945-6689

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

subaylarının huzurunda bina yapılacak alanı, inşa edilecek kısımları ve muhtemel masraflarını keşif defterine kaydetmişlerdir. Bu çalışmanın ana kaynağı Boğazdaki beş kalede yapılacak tamir ve yeniden inşa edilecek yapılar için 1796 yılında söz konusu kalelerde yapılan keşif sırasında mimarbaşı tarafından hazırlanan bir keşif defteridir. Konuyla ilgili literatürün yardımıyla Osmanlı Arşivinde bulunan söz konusu defter deşifre edilerek değerlendirilecektir. Böylece kalelerdeki inşaat ve onarım faaliyetlerine başlanmadan önce yapılan hazırlık, keşif, keşif heyeti, keşif defterlerinin tanzimi, yaklaşık masraf çıkarma ve inşaat planının uygulanması hakkında tespitler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Boğazların Güvenliği, Boğaz Kaleleri, Keşif Defteri, Keşif Heyeti, Mimarbaşı, Yaklaşık Masraf.

An Example of the Survey Registers of the Bosphorus Fortresses: The Survey Register Dated 1796

Abstract

While the Ottoman State was losing the battles against Russia in the second half of the 18th century, the victorious Russia step by step approached its goal of reaching the warm seas. Russia, which occupied Crimea during the war of 1768-1774, had a military force in the Black Sea, and also burned the Ottoman fleet by passing through the Strait of Gibraltar to the Mediterranean. Russia's gaining mobility in both the Black Sea and the Mediterranean made the Ottoman capital vulnerable to future attacks through the Straits. The Ottoman State, which did not allow the military ships of foreign states to sail through the Straits until *Küçük Kaynarca Treaty*, started the fortification of the Straits in order to ensure its own security. As well as the fact that the fortresses and fortifications in Dardanelles were strengthened, fortresses were reinforced with artillery and ammunition. Since the Russian threat was mainly expected from the Black Sea, the arbitration of the Bosphorus in terms of military fortifications, soldiers and ammunition has become an important issue for the Ottoman State in order to defend the capital. Construction activities in the Bosphorus castles were carried out within the framework of pre-decided plans. Like other large public buildings, the construction activities in the castles were carried out by the state. The construction works in these castles are under the responsibility of the chief architect of *Hassa*. Together with the chief architect, the treasurer, the Bosphorus minister, the building overseer of the Bosphorus castles, an engineer and the building trustee appointed for each castle first made explorations in the castles where the construction would take place. The expeditions recorded the area to be built, the parts to be built and their probable expenses in the exploration book in the presence of the commanders and officers of each castle. The main source of this study is an exploration book prepared by the chief architect during the exploration made in 1796 for the structures to be repaired and rebuilt in the five castles on the Bosphorus. With the help of the literature on the subject, the book in question in the Ottoman

Archive will be deciphered and evaluated. Thus, determinations will be made about the preparation, exploration, exploration committee, the arrangement of the exploration logs, the approximate cost induction and the implementation of the construction plan before the construction and repair activities in the castles started.

Keywords: Security of the Straits, Bosphorus Fortress, Survey Register, Survey Committee, Chief Architect, Cost Estimation.

GİRİŞ

Tarih boyunca devletler kaleleri önemli askeri savunma ve yığınak üsleri olarak kullanmıştır. Bir bölgeyi korumak için etrafına ve içine asker yerleştirmek amacıyla sağlam bir şekilde yapılan, etrafı kalın duvarlarla çevrili yapılar *kale* olarak adlandırılmıştır. Düşman saldırısından korunmak için kalın ve metin duvarlı olarak inşa edilen kalelerde ok ve mermi atmak maksadıyla siper ve mazgallar yapılmıştır. Askerlerin ve savunmada olan halkın sığınması için inşa edilen kaleler bağımsız, dışarıdan soyutlanmış ve savunma tertibatı olan yapılardır. İçlerinde ikamet edilen binalar, askerlerin kullanımına ve talimine ayrılmış kısımlar, hükümdar, kumandan ve dizdar gibi idarecilere mahsus bölümler bulunurdu³.

Kale yapıları içinde ayrıca sur, burç, siper, seğirdim, şev, mazgal, kışlak ve su deposu gibi çeşitli birimler yer alırdı. Bu çalışmanın kapsamı İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde yapılan bir keşif defterinin değerlendirilmesi olduğundan kalelerin tüm kısımlarını tanıtmak yerine sadece defterde kaydedilen kısımlar üzerinde durulacaktır. Çalışmanın esas kaynağı Osmanlı Arşivinde bulunan 1796 tarihli bir keşif defteridir. Konunun tafsilatı için ilgili literatüre müracaat edilmekle birlikte esas olarak adı geçen defterin değerlendirilmesiyle İstanbul'un savunması için stratejik bir noktada bulunan Boğaz kalelerindeki inşa, onarım ve yenileme faaliyetleri değerlendirilecektir.

Anadolu'nun batısında bir beylik iken yardım isteyen Bizans'ın verdiği Çimpe Kalesi'ni üs edinerek Rumeli'ye yerleşmeye başlayan Osmanlı Devleti, fetihlerle topraklarını genişletirken sınır kalelerine her zaman ihtimam göstermiştir. Memleketin iç taraflarındaki kaleler olduğu gibi kullanılırken hudutlardaki kaleler dönemin ihtiyaçlarına göre eklentilerle güçlendirilmiştir. Batıya doğru harekâtlarda askeri garnizon, Boğaz'ın kontrolü ve Avrupa yakasına

³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1971, s. 143-144; Mustafa Serin, "Kıbrıs Kalelerinin Keşif Defterleri ve Kalelerin Tamiri (Osmanlı Dönemi)", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler*, Bağcılar Belediyesi Yay., İstanbul 2016, s. 452.

asker sevki için kullanılan Çimpe ve Gelibolu kalelerine ilave olarak I. Bayezid Anadolu Hisarı'nı II. Mehmed de Rumeli Hisarı'nı yaptırmıştır. Böylece hem Boğazların kontrolü sağlanmış, hem de İstanbul'un fethi için gereken hazırlıklar yapılmıştır. Sınırların batıya kaymasıyla birlikte iç kısımlarda kalan kalelerin tahkimine gerek kalmazken hudut boylarındaki kalelere daha çok önem verilmiştir. Osmanlı Devleti, yenilgilerin ve toprak kayıplarının başladığı XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başlarından itibaren sınır boylarındaki kalelerin tahkimine ve yenilerinin yapımına ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde batıda Mora, Arnavutluk, Sırbistan, Eflak-Boğdan, Kırım, Karadeniz'in batısı ve doğusunda bulunan kalelerin önemi artmıştır. Özellikle bu dönemde önem kazanan Niğbolu, Vidin, Belgrat, Hotin, Bender, İsmail, İbrail, Özi, Akkerman, Kili, Azak ve Anapa gibi kalelerin sağlamlaştırılmasına başlanmıştır⁴. Ayrıca Akdeniz kıyıları, Suriye, Filistin, Mısır, Arap coğrafyası, İran ve Kafkasya sınırlarındaki kalelerin de tahkim edildiğini belirtmekte fayda vardır.

Boğazlardaki kalelerin tahkim faaliyetlerinin başlangıcı XVII. yüzyıla dayanmaktadır. Ukrayna (Zaporog) Kazakları Karadeniz üzerinden Anadolu'nun kuzey kıyılarına ve İstanbul Boğazı'nın iç taraflarına kadar gelerek yöreyi yağma ve talan etmeye bağlayınca yeni savunma kalelerinin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Kazak tehlikesini bertaraf etmek isteyen IV. Murad, biri Rumeli Kavağı tarafına diğeri Anadolu kavağı tarafına olmak üzere iki müstahkem kale yaptırmıştır⁵. Yine Venedik ile uzun süren Girit Savaşı (1645-1669) sırasında Çanakkale Boğazı'nın düşman saldırısına uğrama ihtimalinin belirmesi üzerine Anadolu tarafındaki Kal'a-i Sultaniye ve Rumeli yakasındaki Kilitbahir kaleleri yenilenerek tahkim edilmiş; ardından IV. Mehmed devrinde Asya yakasına Kumkale ve Avrupa tarafına Seddülbahir kaleleri inşa edilerek Boğaz'daki istihkâmlar güçlendirilmiştir⁶.

XVIII. yüzyılda Karadeniz üzerinden Osmanlı Devleti'ne yönelik Rus baskısının arttığı dönemde, Balkan topraklarında da Avusturya (Habsburg) etkisi hissediliyordu. Bu durumda sınır kalelerini tahkim etmek zorunda kalan Osmanlılar, başkentin güvenliği için önemli olan Boğazlardaki istihkâmları da güçlendirdiler. Özellikle Rusya ile olan 1768-1774 savaşı sırasında Kırım'ın

⁴ David Nicolle, *Osmanlı Kaleleri 1300-1800*, (Çev. Kamuran Şakul), İş Bankası Yay., İstanbul 2019, s. 5-13.

⁵ Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Kazak saldırıları üzerine IV. Murad 1624 yılında Boğaz'ın Anadolu yakasına Anadolu Kavağı, Avrupa tarafına da Rumeli Kavağı kalelerini inşa etmiştir (Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, (Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 224).

⁶ Nicolle, *Osmanlı Kaleleri*, s. 28, 49.

işgali⁷, savaşın Akdeniz'e kaydırılması ve Çeşme'de donanmanın yakılması Boğazların tahkimini zorunlu hale getirdi. Bu sırada Sultan I. Abdülhamid'in hizmetinde bulunan Fransız askeri uzman Baron de Tott, Boğaz'ı tahkim etmek üzere 1770'te Çanakkale'ye gönderildi. Ardından İstanbul Boğazı'ndaki kalelerin yapım, onarım ve takviyesiyle görevlendirildi⁸. Rusya, savaş sonunda kazandığı ticaret gemilerini Boğazlardan serbestçe geçirme hakkını, bir tehdit olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kullanmıştır⁹.

Kırım'ın işgali İstanbul ve Boğazların güvenliğini ön plana çıkarınca, Osmanlı Devleti Karadeniz'den gelecek tehlike karşısında Boğaz'ın tahkimini artırmıştır. Boğaz girişinde ilk savunma noktası olarak Anadolu kıyısındaki Anadolu Feneri Kalesi'nin karşı tarafında Rumeli Feneri Kalesi yapılmıştır (1769/1770)¹⁰. Ardından Boğaz'da gerekli görülen mevkilere yeni kaleler yapılmaya başlandığı gibi mevcut kalelerin eksikleri giderilerek tamirat ve yenileme faaliyetlerine hız verilmiştir.

Kırım'ı 1783'te ilhak eden Rusya, Karadeniz'deki gücünü iyice artırmış ve Avusturya'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti'ni parçalama planları yapmaya başlamıştır. Kırım'ı geri almak için Rusya'ya 1787'de savaş açmış ancak karşısında Avusturya'yı da bulmuştur. Yenilgiyle biten savaş bazı stratejik noktaların kaybıyla sonuçlanmıştır. Yaş Antlaşması ile Özi ve çevresini alan Rusya daha da güneye inerken Zıştovi ile Orsova'yı alan Avusturya Balkanlara

⁷ Rusya, savaş sırasında 1771'de Kırım'ı işgal ederek Azak Denizi'ne hâkim olmuş, Dinyeper ve Don gibi nehirlerde inşa etmiş olduğu donanmasını Azak'a nakletmiştir. Ardından Azak çevresinde savaş gemileri inşa ederek kurduğu donanmayı Karadeniz'e göndermiştir. Bu donanma ile Karadeniz'de Osmanlı donanmasıyla savaşmış, Kırım'a yardım götürülmesini engellemiştir. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Boğazlardan ticaret gemilerini geçirme hakkı elde eden Rusya, seksen yıllık Akdeniz'e ulaşma emelini gerçekleştirmiştir (Mozgafesky, *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, (Toplayan Fevzi Kurtoğlu), 337 Sayılı Deniz Mecmuasının ilavesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1935, s. 10-12).

⁸ Baron de Tott'un Boğazlardaki top dökümü ve tahkim faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Baron de Tott, *18. Yüzyılda Türkler, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, (Ter. M. Reşat Uzman), Elips Kitap Yay., Ankara 2004, s. 184-239.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, s. 391-410; Nicolle, *Osmanlı Kaleleri*, s. 49; Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 14-15.

¹⁰ Bazı kaynaklarda 1769 yılında Boğaz'ın kuzey girişinde bazı bataryaların yapıldığı belirtilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kemal K. Eyüpgiller ve Yeşim Yaşa, *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 17.

biraz daha sokulmuştur¹¹. Bu durum Rusya'ya Karadeniz'de daha serbest hareket etme imkânı sağlarken Boğaz savunmasının takviyesini de zaruri hale getirmiştir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Boğazların stratejik öneminin artmasıyla, özellikle Boğaz'ın Karadeniz'e yakın bölgelerinde bulunan kalelerin tahkimine öncelik verilmiş, İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde sürekli olarak onarım ve yenileme çalışmaları devam etmiştir. Bu onarım ve yenileme çalışmaları belli bir plan ve program çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan 1796 tarihli keşif defteri de bu onarımlardan biri için yapılan keşf-i evvel defterdir. Osmanlı Arşivinde bulunan bu keşif defterinin muhtevasının ortaya konulması neticesinde kale onarımlarına başlama safhasında ne tür bir hazırlık yapıldığı ortaya çıkarılacaktır. Yine eksikliklerin nasıl tespit edildiği, onarım ve yenileme kalemlerinin nelerden oluştuğu, yapılacak işin mahiyeti, inşa edilecek veya onarılabilecek yerin ne şekilde yapılacağı, ne tür malzemenin kullanılacağı ve en önemlisi yapılacak olan işin devlete ne kadar masrafa mal olacağı tespit edilecektir. İlgili literatürün de yardımıyla Osmanlıların kalelerin tamirinde ilk olarak nasıl bir hazırlık ve planlama yaptıkları ortaya çıkacaktır.

KEŞİF DEFTERLERİ

1796 tarihli Boğaz Kaleleri Keşif Defteri

Padişah III. Selim'in direktif ve emirleri doğrultusunda, İstanbul'un savunması için önemli olan Boğaz kalelerinde inşaat faaliyetleri mütemadiyen devam etmiştir. Bir taraftan Boğaz'da yeni kaleler yapılırken diğer taraftan mevcut kalelerdeki yapılar tahkim edilmiştir. İhtiyaca binaen yeni birimler inşa edildiği gibi mevcut yapıların onarım, yenileme ve güçlendirme çalışmalarına özen gösterilmiştir. Yapılacak bina ve tamirat işlerine karar verildikten sonra ilk olarak kalelerde keşif ve muayene için bir heyet tayin edilirdi¹². Bu heyet kalelere giderek bina yapılacak yerler ile tamir edilecek ve yenilenecek kısımları belirleyerek masrafları çıkartır ve bir deftere kaydederek defterdara sunardı. Daha sonra da tayin edilen bina eminlerine bir miktar ödeme yapılarak işe başlanırdı.

Osmanlılarda bütün önemli kamu yapılarıyla ilgili imar, inşaat ve onarım faaliyetleri hükümet merkezi olan İstanbul'dan yönetilirdi. İstanbul'dan

¹¹ Yaş ve Ziştovi Antlaşmaları için bkz: Rifat Uçarol, "Yakınçağ Başlarında Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yay., İstanbul 1989, s.242-246.

¹² Kale keşifleri hakkında geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1964, 1(1), s. 165.

başlayarak memleketin her köşesindeki bütün resmî inşaat ve onarım işleri merkez yönetiminin bir parçası olan Hassa Mimarları Teşkilatının sorumluluğundaydı¹³. Yapılacak bu tür inşaat işi için Divan-ı Hümayunda karar alındıktan sonra padişaha sunulurdu¹⁴. Ferman sadır olduktan sonra yapılacak iş Sadaret tarafından içinde defterdar ve mimarbaşının da bulunduğu bir heyete havale edilirdi. Mimarbaşı, onarılacak, yenilenecek veya yeni yapılacak yapının planını çizmek ve keşfini yaparak yaklaşık maliyetini hesaplamak için görevlendirilecek mimar veya mimar halifesini hükümete önerirdi. Divan'da ilgili mimarın görevlendirildiğine dair karar alındıktan sonra keşif yapılır, tutulan defter çıkarılan muhtemel masraf hesabıyla birlikte hükümete sunulurdu.¹⁵ Bu arada hükümet tarafından planlanan yapıları inşa etmek üzere bir bina emini tayin edilirdi. Yine inşaat işinin yürütüldüğü yörenin kadısı keşfin yapılması ve sonuçların hükümete bildirilmesi için bilgilendirilirdi¹⁶. Merkezden uzak bölgelere keşif yapması ve yaklaşık maliyet çıkarması için genellikle Hassa mimarlarından biri gönderilirdi. Bu mimar yapılacak binanın bir planı ile yaklaşık maliyetini hesaplayarak amirine bildirirdi¹⁷. Boğaz kalelerindeki tamirat, inşa ve yenileme işleri için heyete Boğaz nazırı dâhil edildiği gibi kalelerin dizdarları ve diğer ilgililerin hazır bulunduğu bir esnada keşfin yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece teşkil edilen heyet kalelere giderek keşif yapmış, yapılacak işleri yerinde tespit ederek deftere kaydetmiş, ayrıca yapılacak işlerin tahmini masraflarını da tahmini olarak çıkarmıştır. Defterin ilk sayfasında ve her kalenin keşfinin mahiyetinin açıklandığı kısımlarda *keşf-i evvel defteri* tabiri kullanılmıştır.

¹³ Turan, “Hassa Mimarları”, s. 159. Hassa mimarlarının görevleri için bkz. Turan, “Hassa Mimarları”, s. 163-173; M. Zarif Orgun, “Hassa Mimarları”, *Arkitekt*, 1938, 12 (96), s. 333; Orhan Erdenen, “Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları”, *Mimarlık*, 1966, 4 (27), s. 15; Abdülkadir Dündar, “Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları”, *Dini Araştırmalar*, 1999, 2 (5), s. 159-176; Mert Ağaoğlu, “Hassa Mimarlar Ocağı ve Sermimar Ebubekir Ağa’nın Hayatı ile Mimarbaşılığı Döneminde İstanbul’da Yapılan İki Eser”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2018, 4 (13), s. 230-231.

¹⁴ Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Kudüs’üne Ait H. 1195/ M. 1781 Tarihli Keşif Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/ 3 (2019), s. 721, 723.

¹⁵ Abdülkadir Dündar, “Osmanlı Teşkilatında Mimar Ağalar ve Defterleri”, *International Congress of Turkish Art*, (Edit. Frédéric Hitzel), Collège de France, Paris 2013, s. 291.

¹⁶ Abdülkadir Dündar, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi-Bildiriler*, I, Konya 2001, s. 269-273; Memiş, “H.1195/ M.1781 Tarihli Keşif Defteri”, s. 723.

¹⁷ Ceren Katipoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Yapı Pratiği İçinde Mimari Çizimin Yeri”, *Konya Ticaret Odası Yeni İpekyolu Dergisi*, Özel Sayı-Aralık 2007, Konya Kitabı X (Edit: Haşim Karpuz, Osman Eravşar), s. 452; H. İbrahim Yılmaz - S. Ümit Dikmen, “Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemi”, *NWSA-Engineering Sciences Academy*, 2012, 7 (1), s. 76.

Osmanlılar, yerinde keşif yöntemi ile yeni inşa edilecek yapıların tahmini masraflarını önceden tespit ettikleri gibi yaklaşık tamir ve yenileme maliyetlerini de işe başlamadan önce hesaplamışlardır. İnşa edilecek veya tamir ve restorasyonu yapılacak yapılar için önceden masrafların tahmini olarak tespiti için yapılan keşfe *keşf-i evvel*, bu işlem sırasında hazırlanan deftere de *keşf-i evvel defteri* denilirdi. Keşif defterinin onaylanmasından sonra işe başlanırdı. İş bittikten sonra mimarbaşının gözetiminde yine ilgililerden oluşan bir heyet tekrar keşif yapardı. *Keşf-i sâni* denilen bu yoklama ile yapılan işler ilk keşif defteriyle karşılaştırılır, eklenen ve çıkarılan kısımlar tespit edilir, buna göre yeniden masraflar çıkarılır ve gerekiyorsa bina eminine ödeme yapılırdı¹⁸. Boğaz kalelerinde yapılan ilk keşiften sonra bina eminleri aldıkları emir gereği inşa ve onarım işlerine başlamışlardır. Bu çalışma incelenen keşif defterinin içeriğiyle sınırlı olduğundan iş bitiminde hazırlanan keşf-i sâni defterleri kapsam dışı bırakılmıştır. Ancak bu keşif defterinin onayından sonra kalelerde inşa faaliyetlerine başlandığı Osmanlı Arşivi kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan keşif defteri Osmanlı Arşivi'nde *Cevdet, Askeriye (C.AS) tasnifinde* 761/32135 dosya/gömlek numarasıyla kayıtlıdır¹⁹. *Rik'a* hattıyla kaleme alınmış olan bu defter ikişer varaklı beş parçanın birleştirilmesiyle oluşmuştur. Tamamı on varak olan defterin bazı sayfaları boştur. Defterde sayfa numaralandırması yapılmamıştır. İki varaktan oluşan 1a sayfası boş olup 1b'de keşfin kimler tarafından ve hangi tarihte yapıldığını belirten bir açıklamadan sonra *Revancık Kalesi*'nin keşif kayıtları yer almaktadır. Sayfa 2a aynı kalenin kayıtlarına ayrılmış, devamında yer alan 2b ve 3a sayfaları boş bırakılmıştır. Ardından gelen 3b sayfası yine keşfin mahiyetine ait bilgilerden sonra *Poyraz Limanı Kalesi* keşfine ait bilgilere ayrılmıştır. Ancak sayfanın ortasından itibaren sağ alt tarafı yırtılmış olduğundan kayıtlar eksiktir. Aynı kalenin keşif bilgileri sayfa 4a'da devam etmektedir. Defterin 4b sayfası keşfin mahiyetine ait malumattan sonra *Limanı Kebir Tabyası (Kalesi)* keşfine ait kayıtları içermektedir. Bu kalenin keşif kayıtları 5a'da tamamlanmıştır. Yine 5b ve 6a sayfaları boş olan defterin 6b sayfasında keşifle ilgili bilgiler verildikten sonra *Garipçe Kalesi*'nde yapılan keşif kaydedilmiştir. Bu kaleye ait bilgiler sayfa 7b'de tamamlanmıştır. Defterin 7b ve 8a sayfaları yine boş olup 8b'de keşfin mahiyetine dair bilgi verildikten sonra *Kilyos Kalesi*'nin keşif bilgilerinin kaydına başlanmış ve kayıtlar 9a'da tamamlanmıştır. Ayrıca diğer kalelerden farklı olarak Kilyos Kalesi'nde yıkılacak yerlerin bir listesi ve masrafları 9a sayfasına eklenmiştir. Ardından gelen iki sayfa yine boş bırakılmıştır.

¹⁸ Yılmaz - Dikmen, "Maliyet Tahmin Yöntemi", s. 77.

¹⁹ 21 Şevval 1210/29 Nisan 1796 tarihli keşif defteri. BOA, C.AS. 761/32135.

Nitekim incelenen keşif defterinde ilk keşif kayıtları bulunan Kilyos-Bağdadçık Kalesi'nde inşaat faaliyetleri bina emini tayin edilen Divan-ı Hümayun hacedânından Mustafa Rıfat Efendi tarafından yürütülmüştür. Keşif defterine göre 149.411 buçuk kuruş masrafla onarım ve yenilemesi yapılacak olan kalenin bulunduğu yerin toprağının çürük olması inşaat planında değişiklik yapmayı zaruri hale getirmiştir. Mevcut olan eski kârgir duvarların sağlam olduğu, bunların yıkılmasının Hazineye büyük masraf ve külfet getireceği ve yapılacak duvarların eskisi gibi müstahkem olmayacağı ortaya çıkmıştır. Böylece eski duvarların tamir edilerek ve rıhtım eklenerek yenilenmesi, bazı yerlerin yıkılarak muhkem inşa edilmesinin devletin faydasına olacağı anlaşıldığından kalenin bu şekilde inşası için tekrar keşif yapılmak üzere mimar ağa ve ilgililere görev verilmiştir. Mimarbaşı Mehmed Arif Ağa²⁰, Memiş Efendi, Mustafa Rıfat Efendi, Boğaz kaleleri nazırı Mehmed Ağa, Mühendis Resmi Mustafa Ağa²¹, Yani Kalfa ve diğer ilgili olanlar kaleye giderek keşif ve muayene yapmışlardır. Keşfe göre kale kapısı bitişiğinde terk edilmiş olan tabya köşesinden diğer tabyaya kadar, tabya zemininden top mazgallı ve üzeri som hisar-peçeli duvar inşası, mazgalların içine top döşemesi yapılması, mevcut tabya ve seğirdimlerin döşemelerinin yenilenmesi, gerekli olan yerlerin onarılması kararlaştırılmıştır. Yapılan keşif neticesinde kalede yapılacak olan tüm yapılar için tahmini masraf 67.100 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kilyos Kalesi'ndeki inşaat işlerinin bu yeni keşfe göre yapılması kararlaştırılarak bina eminine gerekli ödeme yapılmış, böylece inşaata başlanmıştır²².

²⁰ Bu çalışmaya konu olan keşfin yapıldığı dönemde Hassa başmimarı olan Mehmed Arif Ağa 1791-1793 ve 1796-1802 yılları arasında bu görevi ifa etmiştir (Dündar, “Mimar Ağalar ve Defterleri”, s. 294; Turan, “Hassa Mimarları”, s. 161, 165, 166, 185, 187). III. Selim döneminde iki defa mimarbaşılık yapan Mehmed Arif Ağa, Küçüksu Kasrı, Tersane, Beşiktaş ve Sadabad sarayları, yeniçeri kışlaları gibi bazı devlet binalarının yanan veya yıkılan kısımlarının tamiri, Vefa civarında kaldırım yapımı, Azadlu Baruthanesinde yeni bina ve depolar inşası işlerini yürütmüş, ayrıca Mühendishanede dersler vermiştir. Askeri binaların yapımında hizmet ederek Selimiye Kışlası'nı inşa etmiştir (Selman Can, “Mehmed Arif Ağa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 28, Ankara 2003, s. 442-443).

²¹ Osmanlı Devleti'ne sığınan Büyük Britanya vatandaşı ve İskoçyalı bir asilzade olan Resmi Mustafa Ağa, İngiltere'deki *Campbell* soyadından dolayı *Kampel Mustafa*, *İngiliz Mustafa* ve *Resmi Mustafa* olarak ünlenmiştir. Mühendis olarak ordu hizmetinde çalışarak humbaracıbaşı olmuş, Hendesehane'de dersler vermiştir. Osmanlı ordusunun Avrupa usulünde modernize edildiği bu dönemde İstanbul Boğazı kalelerinde mühendis olarak çalışmıştır. Top ve humbaralarda demir cevherinin eritilmesinde kömürün kullanılması için girişimlerde bulunmuştur (BOA, *HAT*. 240/1346; Kamuran Şakul, “Osmanlıların İlk Maden Kömürcülüğü Girişimi: Yedikumlar Kömür Madeni Mukataası”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2016, 28 (1), s. 39-52).

²² 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796 tarihli telhis üzerine III. Selim'in hatt-ı hümayunu. BOA, *HAT*. 205/10763.

1796 Tarihli Keşif Defterinin Muhtevası

Bu anlamda, 1796 yılı Nisan ayında, III. Selim'in emriyle Hassa mimarbaşı kalelerde geniş kapsamlı bir keşif yapmıştır²³. Boğaz'ın dâhil ve haricinde bulunan kale ve tabyalarda inşa ve imar edilecek yapılarla ilgili keşfi yapan mimarbaşı, Boğaz'daki kalelerin bina nazırı olan el-Hac Memiş Efendi ile birlikte kalelere giderek keşif ve muayeneyi bizzat gerçekleştirmiştir. Keşifte ayrıca Boğaz kaleleri binalarının mühendisi Resmi Mustafa Efendi, Boğaz Nazırı Mehmed Ağa ve her kalenin bina eminleri hazır bulunmuştur. Keşfi yapılan kalenin subayları da ayrıca muayene sırasında hazır bulunmuşlardır. İnşa edilecek yapılar hakkında müzakerede bulunan keşif heyeti, mevcut binalar ile yeni yapılacak yapıların arsalarını görerek bir keşif defteri tanzim etmiştir. Osmanlı arşivinde bulunan bu defterin varaklarından birinin ortadan aşağısı yırtık olduğundan bazı bilgilerin eksik olduğu anlaşılmıştır. Mevcut olan on varakta İrva-Revancık, Kilyos-Bağdadık, Garipçe, Poyraz Limanı kaleleri ve Büyük Liman Tabyası'nda yapılan keşfin kayıtları mevcuttur.

Heyet ilk olarak Revancık Kalesi'nde yapılacak yapıları kaydetmekle işe başlamıştır. Anadolu sahilinde bulunan Revancık Kalesi'nde yapılan keşif ile yenilenecek ve inşa edilecek yapılar, kalenin tamir edilecek kısımları ayrı ayrı yazılarak muhtemel maliyetleri tespit edilmiştir. Aynı usul diğer kalelerin keşfinde de takip edilmiştir. Hazırlanan keşif defterine göre kalelerde yapılacak işler ve akçe cinsinden tespit edilen masraflar defterin sonunda kuruşa çevrilmiştir.

Revancık Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları²⁴

Anadolu yakasında Boğaz haricindeki Riva'da bulunan İrva-Revancık kalesinin muayene ve keşfinin kimlerin katılımıyla yapıldığı defterin 1b sayfasında ayrıntılı olarak yazıldıktan sonra yapılacak iş ve masraf kalemleri kaydedilmiştir. Revancık Kalesi'nin keşfinin mahiyeti aşağıdaki ibarelerle kaydedildikten sonra kalede yapılacak yapılarla ilgili kalemlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir:

Sâdır buyrulan fermân-ı şerîfleri mûcibince Bahr-i Siyah Boğazı'nın dâhil u hâricinde vâki' kılâ' ve tabyalardan işbu sene-i mübârekede i'mâr u inşâları husûsuna irâde-i katî'a-i Hazret-i Cihândârî ta'alluk eden ebniyyeyi mu'âyene için kılâ'-ı mezkûre

²³ BOA, C.AS. 761/32135, 1.

²⁴ BOA, C.AS. 761/32135, 1.

ebniyyesi nâzırı izzetlü el-Hâc Memiş Efendi kullarıyla çâker-i kemîneleri mahallerine varup, ebniyye-i mezkûr mühendisi Resmî Mustafa Ağa ve Boğaz nâzırı izzetlü Mehmed Ağa ve her bir kılâ'ın binâ emînleri efendiler hâzır oldukları hâlde inşâ olunacak ebniyyeler müzâkere olunup, mevcûd binâları ve binâ yapılacak arsaları mı'âyene olunmağla, ber-vech-i muharrer Revâncık tesmiye olunan İrva Kal'ası'nda inşâ olunacak ebniyyenin keşf-i evvel defteridir ki zıkr olunur. Fî 21 Şevval 1210 (29 Nisan 1796).

Tablo 1

Revancık Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları

s.n.	Yapılacak İnşa, Tamir ve Yenileme	Masrafı (Akçe)
1	Kalenin etrafındaki hendeğin kazılması, tesviyesi (düzeltilmesi) ve bazı yerlerin yeniden açılması	54.000
2	Hendeğin içinde bulunan hendek duvarının tamiri ve derz yapılması	48.000
3	Kale içinde bulunan tabyaya altı rihtımlı, büyük taştan yonma ²⁵ ve imtizaçlı ²⁶ top döşemesi inşası	576.000
4	Kale kapısı üzerinde bulunan dairenin çatı, tavan, döşeme, etraf duvarı, pencere, kapı vb. yerlerinin sağlam bir şekilde tamiri, etraf kaplamaları, sıva ve boya yenilenmesi	29.400
5	Kalenin içinde, ortada bulunan ancak lüzumsuz olan bir göz odanın yıkılması ve yerine yeniden giriş üzerine taş döşeme inşası	25.920
6	Kale kapısı içindeki büyük merdivenin taş kademelerinin kaldırılarak yeniden rihtımlı, büyük tomruk taşından ²⁷ yonma ve kârgir ²⁸ inşası taş merdiven	18.900
7	Kapı üzerindeki odaya geçen merdivenin yenilenmesi	3.000
8	Hendek üzerinde câbeden tabanlı ve döşemeli ayrıca korkuluklu köprü (cısır) inşası	16.200
9	Hendek önüne iki tarafı duvarlı ve cam çerçeveli mükemmel bir mukallak ²⁹ kapı inşası, demir takımı ile birlikte	21.600
10	Hendek köprüsünün iki tarafına yeniden kârgir duvar inşası	63.000

²⁵ Yonma sözcüğü yonma işi, yonulmuş, oyulup işlenmiş ve düzeltilmiş anlamlarındadır (İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, III, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011, s. 3482).

²⁶ İmtizaç, bir şeyi ötekine katmak, iyi geçinme, uyuşma, uygunluk ve uyuşma anlamlarını ifade eder (Ayverdi, *Misallı Türkçe Sözlük*, II, s. 1420).

²⁷ Tomruk taş; kesilmemiş ve yontulmamış iri taş kütlesi için kullanılan bir tabirdir (Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1983, s. 2010).

²⁸ Taş ve tuğladan yapılan inşaat için kârgir tabiri kullanılmıştır (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 960).

²⁹ Mukallak sözlük anlamı uydurulmuş, kılıklı, kılık-kıyafeti yerinde demektir (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 1392).

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

11	Kale dışında bulunan caminin içinde, dışında ve altındaki dükkânların tamiri, sıva ve boyasının yenilenmesi, saçaklarının tamir ve yenilenmesi	43.200
12	Temeli kazılarak dehliziyle birlikte dört tarafı ve bölmeleri zemine kadar, genişlemesine ve derinlemesine temel duvarı üzerinde kürsi ³⁰ makamında câbeden tabanlı, ikişer arşın aralıklarla içine sütun konularak, kum ve kireç ile karışık, harcı halis ve taşı çatı seviyesine kadar duvarlı, üzeri câbe taban, câbeden mikras ³¹ , on beş arşın büyüğünden kuşaklı, çam tahtasından baskı kaplı (kaplamalı), altında on beş arşın büyüğünden kiriş ve çifte kanatlı ³² basma tavanlı, Rumeli omurgasından ³³ kiriş üzerine iki tarafı koğuş tahtasından ³⁴ döşeme, kapıdan ocağa kadar ortası taş veya tuğla döşemeli, köşelerde dörder, diğer taraflarda ikişer adet yollamadan ³⁵ çerçeve ve cam, kanatlı koğuş tahtası gibi on ikişer bölme dolap ile musandırılı ³⁶ , kapılı, dehlizi tavan döşemeli, ışık alması için pencereci, tümü beyaz sıva ve elvan boyalı ³⁷ , her odası kargîr ocaklı, abdesthane ve memşası ³⁸ ile tümü tamamlanmış. her odası dokuz ve dehlizi on dört arşın uzunluğunda inşa olunacak bir kat kışlak binası. İç tarafına derz ve üzerine çifte kirpi saçak ³⁹ ve çatısı üzerinde sıvalı ocak inşası	1.575.000

³⁰ Sözlükte oturulacak yüksekçe yer, camilerde vaizin, medreselerde hocanın oturduğu birkaç basamaklı yer, taht, makam, arşın altındaki sema tabakası ve merkez gibi anlamlara gelen *kürsi* kelimesi mimari ve inşaat terimi olarak kaide, ayak, duvarın köşesinde kullanılan yüksekçe taş için kullanılmıştır (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1157-1158).

³¹ *Mikras/mikraz* makas anlamını ihtiva eder (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1390).

³² *Kanad/kanat*; kap, pencere veya dolap gibi açıklıkları kapatan, düşey bir eksen üzerinde hareket ederek açılıp kapanan kapak için kullanılmıştır. Ayrıca büyük boyutlu yapılarda ana kitleye iki yandan eklemelenen ve uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni gösteren mekânlar içinde *kanat/kanad* denilmiştir (Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1986, s. 132).

³³ İnşaat tabiri olarak omurga; çatılarda mahya girişini takviye için onun altına konulan ikinci giriş için kullanılmıştır (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1535).

³⁴ *Koğuş/Koğuş Ağacı/Koğuş Tahtası*: Koğuşluk da denilen, koğuş döşemelerinde kullanılan kalın kirişlik keresteye *koğuş ağacı* denilir (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1106).

³⁵ Bir duvardan diğer duvara atılan uzun ve kuvvetli keresteye *yollama* denilmiştir.

³⁶ *Musandır*a, odanın kapı tarafındaki yüzüne yapılan ve içine yatak vb. eşyanın konulduğu yer (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1390).

³⁷ *Elvân/elvân* boyalı tabiri tek renkli olmayan, çok renkli, figüratif nitelikte olmayan anlamında kullanılmıştır (Sözen - Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri*, s. 76; Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 522).

³⁸ *Memşâ* yerine ayakyolu, kenef, helâ ve abdest-hane tabirleri de kullanılır (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1405).

³⁹ Kirpi saçak; Çapraz olarak yan yana dizilen tuğla sıralarından oluşan Osmanlı saçak örgüsüdür. Osmanlı mimarisinin erken dönemlerinde görülen kirpi saçak tarzı Klasik Dönemde kaybolmuşsa da Barok etkisini görülmesiyle birlikte yeniden mimaride yerini almıştır (Sözen - Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri*, s. 122).

13	Aynı kışlaya siyah taştan yapılmış söve, eşik, üzeri kırma kemerli doğrama kanat, büyük halka ile kilit ve kol demirli ceviz boyalı mükemmel kapı inşası	30.000
14	Kapının her iki tarafında neccar işi mukallak, pirinç babalı, koğuş döşemeli elvan boyalı neşîmen ⁴⁰	2.400
15	Kapının önüne büyük taştan altı rıhtımlı, yüzü yonma, kârgir sahanlı merdiven inşası	3.000
16	Kale zabitanı (subayları) için dört tarafı ve bölmeleri taş duvarlı, büyük câbeden duvar içlerinden sütunlu ve başlıklı, üzeri mükemmel çatılı ve câbeden tabanlı, Rumeli omurgası kirişli, koğuş tahtası döşemeli kanatlıktan basma tavanlı, cam çerçeve ve bir mukallak, kanat, musandıra ve kapılı, tümü beyaz sıva ve elvan boyalı, oda bölmeleri dolma duvarlı, dizdar için iç tarafında bir göz oda, sofa, dehliz, merdiven, hela ve dış tarafına yine bir oda, içine mutfak ve mağsel-hâneli ⁴¹ olarak tüm müştemilatı tamamlanmış ikişer katlı inşa olunacak menzil binaları, doğrama kapılarla birlikte	1.215.000
17	Aynı binanın dışında kiremit pûşîdeli ⁴² , iki tarafı kirpi saçaklı ve hatıllı, üzeri puştivân ⁴³ ve derzli duvar inşası, iskele harcıyla birlikte	118.000
18	Dört tarafı taş duvarlı, mükemmel çatılı, etrafı saçaklı, ışık için mukallaklı neccar işi kapılı, içi ve dışı derzli, içinde altı rıhtımlı üzeri kârgir ve tuğla kemer kaputlu içi bölme taşlı ve bazı yerleri döşemeli inşa edilmesi gereken câme-şüy ⁴⁴ -hâne binası	40.320
19	Aynı yerde zemin seviyesine eşit, iki buçuk arşın boyunda câbeden ızgara ve kârgir rıhtımlı, dört tarafı iki arşın genişliğinde kârgir duvarlı, üzeri iki kat tuğladan toloslu ⁴⁵ , içi horasan sıvalı, üzeri	432.000

⁴⁰ Farsça kökenli olan *neşîmen* sözcüğü mahfil, meclis, toplanılan yer ve cemaat yeri anlamlarında kullanılmıştır (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, s. 1460).

⁴¹ *Mağsel/mağsil* sözlükte yıkayacak ve yuyacak yer anlamlarına gelen bir kelimedir (Ahterî Mustafa bin Şemseddin, *Ahterî-i Kebir*, II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1310, s. 261; Hüseyin Remzi, *Lügat-i Remzi*, II, Matbaa-i Hüseyin Remzi, İstanbul 1305, s. 618). Metinde *mağsel-hâne* ile kapacak, bulaşık ve benzeri nesneleri yıkamak gayesiyle menzil binalarında ayrılan odalar kastedilmiş olmalıdır. Buradaki menzil binası içinde uyumak için ayrılan kısmı ifade etmek için kullanılmış olmalıdır.

⁴² *Pûşîde*; Farsçada örtmek, örtülü, örtünmüş anlamındadır. *Pûşîdeli* ise örtülü demektir (Ayverdi, *Misallî Türkçe Sözlük*, III, s. 2567). İnşaat terimi olarak binaların damlarına örtülen kiremit, çinko, kurşun, kayağan taşı gibi şeyler için kullanılmıştır (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1634).

⁴³ *Puştivan/puştiban*; destek, dayanak, höyük, tepe ve yığın anlamındadır (Sir James Redhouse, *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Sev Matbaacılık-Yay., İstanbul 1999, s. 941). Yardımcı, destek ve koruyucu anlamlarını da ihtiva eder (Ayverdi, *Misallî Türkçe Sözlük*, III, s. 2571-2572).

⁴⁴ *Câme-şüy*; çamaşır yıkayan, çamaşırcı anlamındadır (Hüseyin Remzi, *İlaveli Müntehabât-ı Lügât-ı Osmanîyye*, İstanbul 1306, s. 222). *Câme-şüy-hâne* ise askerlerin çamaşırlarını yıkamaları için kışla vb. binaların yanlarına yapılan çamaşır yıkamaya ayrılmış yer veya yapı için kullanılan bir ibaredir.

⁴⁵ *Tulos/Toloz*; yapı duvarlarındaki kemer ve tonozlar için kullanılan bir tabir (Redhouse, *Osmancıca-İngilizce*, s. 1180). *Tolos* bir Antikçağ mimari tarz olan yuvarlak/dairesel yapıların ilk örneklerine Anadolu'nun güneydoğusunda Türkiye-Suriye sınırındaki Tell Halaf'ta tesadüf

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

	kiremit kalem pûşîdeli, dış tarafı derzli taş çerçeve, demir kanat ve kapılı, iç kısmı câbeden taban üzerine meşe yollamasından döşemeli, dış tarafı kirpi saçaklı ve eğimli rıhtımlı inşa olunacak cebehane binası	
20	Cebahanenin etrafına muhafaza için kârgir duvar, kirpi saçak ve pûşîde inşası	324.000
21	Deniz kenarında büyük tomruk taşından içi rıhtımlı, kenarlı ve kurşunlu yeniden yapılacak iskele binası	72.000
22	Aynı yerde açılacak yol için taş kırılması ve toprak kazılması	18.000
23	İki tarafı duvarlı, üzeri kapaklı ve etrafı duvarlı olarak yeniden lağım açılması	30.000
24	Bina önleri gibi bazı yerlerde yeni taştan kaldırım döşenmesi	12.000
25	Kışlak yapılan yerin etrafında bulunan duvarın tamiri	43.200
26	Etrafı duvarlı, üzeri çatılı ve basma tavanlı, içi tahta döşemeli, etrafı pencere ve kapılı, her yeri beyaz sıva ve elvan boyalı bir göz oda, dehliz, kahve odası, hela ve abdesthanesi olan kapılı mükemmel misafirler için inşa olunacak bina	162.000
27	Hamaliye, nakliye, kayık ve mavna ücreti ve sair masraflar	364.860
	Yekûn	5.340.000
	Kuruş olarak karşılığı	44.500 Kuruş
	Kale haricindeki kışlak ve içindeki oda enkazı için 1.000 kuruş çıkarılınca	
	Yekûn	43.500 Kuruş

Poyraz Limanı Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları⁴⁶

İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde yapılacak ve tamir edilecek binaları tespit etmek için Mimarbaşı Mehmed Arif Ağa, Boğaz kaleleri binaları emini Memiş Efendi, Boğaz kaleleri binalarından sorumlu mühendis Resmî Mustafa Ağa, Boğaz Nâzırı Mehmed Ağa ile kalelerin bina eminlerinden oluşan heyet, Poyraz Limanı Kalesi'ne giderek tespit yapmıştır. Heyetin keşif ve muayenesi sonucu kalede yeni yapılacak ve onarılacak yapılar tespit edilerek 29 Nisan 1796 (Fî 21

edilmiştir. Çapları yaklaşık olarak 2-8 metre arasında olan bu yapıların içinde düzensiz bölmelerle ayrılmış odalar bulunmaktaydı. Taş temelli, çamur ve kerpiç duvarlı, sıkıştırılmış toprak tabanlı, bazen taş döşemeli, beyaz sıvalı olan toloslar yaşam alanı olarak kullanıldığı gibi depo işlevi de görmüştür. İnsanların yaşadığı *tolos* ve bölmelerinde bir de ocak bulunurdu (Mihriban Özbaşaran, *Güney ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tülintepe Yerleşmesinin Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s. 22, 23, 119-123, 147-149). Osmanlı belgelerinde inşaatla ilgili olarak kullanılan “tolos” tabiri Antikçağ mimarisindekinden farklı olarak *tonoz* anlamındadır. Kemer açıklığının devamı olarak yapılan kârgir inşaatı ifade eden tonozlar kavislerin şekline göre *beşik tonoz*, *geçme tonoz* ve *çelikleme sivri tonoz* olarak adlandırılmıştır. Tonozlar dayanma kemerleriyle takviye edilerek kemerlerin itme ve açılma kuvvetleriyle yapı desteklenmiştir. *Tonoz* kelimesinin aslı Türkçede kemer anlamına gelen “tol” sözcüğüdür. Yunanca “tholos” kelimesiyle aynı anlamdadır. Türkçe kelimedeki “l” harfinin “n”ye dönüşmesiyle sözcük *tonoz* şeklini almıştır. Geniş bilgi için bkz. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 2011-2014.

⁴⁶ 21 Şevval 1210/29 Nisan 1796 tarihli keşif defteri. BOA, C.AS. 761/32135, 2.

Şevval 1210) tarihinde kayda geçirilmiştir. Heyetin tespitine göre kalede bina edilecek ve onarılacak yapılar ve muhtemel masrafları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2

Poyraz Limanı Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları

s.n.	Yapılacak İnşa, Tamir ve Yenileme	Masrafı (Akçe)
1	Kalenin yukarı tabyasındaki hisar-peçelerin ⁴⁷ iç ve dışlarının tamamen tamiri ve horasani derzlerin yenilenmesi	97.200
2	Hisar-peçelerin iç tarafına altı kârgir rıhtımlı üzeri büyük tomruk taştan yonma yüzlü ve imtizaçlı, top altına döşeme inşası	237.200
3	Aynı yerde duvar yüzündeki horasani derz yenilemesi	9.960
4	Kalenin aşağı tabyasında hisar-peçelerin derz tamiri masrafı 24... (belge yırtık ve metnin bir kısmı eksik)	
5	Aşağı tabyada altı rıhtımlı, taştan top döşemesi inşası	367.200
6	Kale kapısı bitişiğinde mevcut duvarın yüzüne derz yenilemesi	48.000
7	Aynı kapı bitişiğinde bulunan yüksek yerin taş kesilmesi ve biraz kazılmasıyla tesviye ve düzeltilmesi, kazılan toprağın başka yere nakledilmesi	150.000
8	Kale dışında bulunan cebehane duvarı yüzüne kârgir baba duvarı inşası	34.560
9	Belgenin geri kalan kısmı kâğıdın yırtık olması nedeniyle eksiktir.	
10	Bu yerde temel kazılması ile on beş arşın büyüklüğünde şatrancına ⁴⁸ yığma ızgaralı ⁴⁹ , içi kârgir rıhtım doldurmalı (imlali), temel üzerine hatıl yerine tuğla, geri kalan kısmı taş duvarlı, içi tuğladan zar ve	345.600

⁴⁷ Kale kapılarının önüne koruma amaçlı yapılan mazgallı ve burçlu surlar için kullanılan savunma yapılarına *Hisar-peçe* denilirdi (Ayverdi, *Misalli Türkçe Sözlük*, II, s. 1296).

⁴⁸ *Şatrancına/satrancına* veya satrançlı; satranç tahtası gibi karelere bölünmüş bir şekilde yapılmış veya çizilmiş olan şey için kullanılır (*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2005, s. 1710). Ayrıca Hassa mimarlarının yaklaşık maliyet hesaplama işleminde, inşa edilecek veya tamir edilecek yapının ilgili bölümünün proje veya planını her karesi bir arşın olan kare şeklindeki özel kâğıtlara çizerek tahmini maliyet çıkarma usulüne *Şatrancına/satrancına* denilmiştir (Yılmaz - Dikmen, "Maliyet Tahmin Yöntemi", s. 80-82).

⁴⁹ *İzgara*; metal çubuk veya ağaç dallarının aralıklı sıralanmasıyla yapılan kafes veya parmaklık biçimindeki aracıdır. Pisliklerin suyollarını tıkamasını önlemek veya hava girişini sağlamak için suyollarının üst tarafındaki havalandırma çıkışları üzerine konulan parmaklıklı, kafesli demire de *ızgara* denir (*Türkçe Sözlük*, TDK, s. 921).

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

	tabanı tuğla döşemeli, sıva ve lökün ⁵⁰ kullaplı ⁵¹ , üzeri beylik ve topağ tuğladan iki kat tuğla kemerli, toloslu ve kapılı, yukarısı kiremit kalem püşideli, dışı derzli çifte kirpi saçaklı inşa olunacak metin ve sağlam su deposu (hazîne-i âb)	
11	İçi rıhtımlı, etrafı som taştan, yüzü yonma kaval açmalı, önü tekne ve varil taşıyla yeniden inşası gereken su çeşmesi (çeşme-i âb)	30.000
12	Dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatılı, etrafı saçaklı, ziya için bir mukallaklı neccar işi kapılı, içi ve dışı derzli, içinde altı rıhtım ve üzeri kârgir tuğla kemer ve kaputlu, içi bölme taşlı ve bazı yerleri döşemeli inşası gereken çamaşırhane binası	57.600
13	Binaların çirk-âbları ⁵² cereyanı için iki tarafı taş duvarlı ve üzeri kapaklı lağım açılması	45.000
14	Binaların önlerinde ve diğer bazı yerlerde yeni taştan kaldırım döşenmesi	24.000
15	Yukarıdan iskeleye kadar giden yolun tesviye ve düzeltilmesi	36.000
16	İskelede yıpranmış ve yıkılmış olan yerlere taş rıhtım yapılması	38.400
17	Kale dışında dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatı ve basma tavanlı, içi tahta döşemeli, etrafı pencere ve kapılı, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı bir göz oda, dehliz, kahve odası, memşâ ⁵³ ve abdesthanesi olan kapılı misafirler için inşa edilecek bina	162.000
18	Hamaliye, nakliye, kayık ve mavnâ ücreti ve sair masraflar	427.080
	<i>Yekûn</i>	8.976.000
	<i>Kuruş olarak karşılığı</i>	74.800 Kuruş
	Kale haricindeki kışlak binası enkazı hesabı 3.840 kuruş çıkarıldığında geriye kalan miktar	70.960-1.617,5 Kuruş
	Yekûn	69. 272,5 kuruş

⁵⁰ *Lökün* sözcüğünün aslı Farsçada kırık ve çatlak çömlek, çanak gibi malzemeleri yapıştırmak ve künkleri birleştirmek için kullanılan kireç, zeytinyağı, yumurta akı ve pamuktan yapılan bir macun için kullanılan *lâk/lük* kelimesidir (Ayverdi, *Misalli Türkçe Sözlük*, II, s. 1901). Osmanlı inşaat ve mimarisinde su nakli için kullanılan pişmiş topraktan künk borular ve dirsekleri birleştirmek, hamamlarda su yalıtımını sağlamak için kireç, keten, pamuk ve beziryağının yoğurulması sonucu ortaya çıkan su geçirmez yalıtım harcı için *lökün* ibaresi kullanılmıştır (İlknur Aktuğ Kolay, “Osmanlı Dönemi İnşaat Belgelerine Göre Anıtsal Yapılarda Örtü ve Duvar Sistemleri”, 8. *Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2-3 Haziran 2016, s. 7).

⁵¹ *Kullâb*: Çengel, kanca, menteşe, ucu eğri nesne (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2009, s. 526).

⁵² *Çirk*; pislik, pas, irin, kulak kiri, mukus, gübre, boru sapında veya sigara ağızlığında biriken atık anlamlarına gelir. *Çirk-âb* ise pis su, kirli su ve atık su anlamlarına gelir (Redhouse, *Osmanlıca-İngilizce*, s. 257).

⁵³ *Memşâ*; hela, ayak yolu. Redhouse’a göre özel, mahrem, gizli, saklı ve ortak yer (Redhouse, *Osmanlıca-İngilizce*, s. 753).

Liman-ı Kebir Tabyasında Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları⁵⁴

İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde inşası planlanan yapılar ile tamiri gereken kısımları belirlemek üzere Mimarbaşı Mehmed Arif Ağa, Boğaz kaleleri binaları emini Memiş Efendi, Boğaz kaleleri binalarından sorumlu mühendis Resmî Mustafa Ağa, Boğaz Nâzırı Mehmed Ağa ile kalelerin bina eminlerinin oluşturduğu keşif heyeti, Liman-ı Kebir Kalesi'ne giderek yerinde tespit yapmıştır. Heyetin keşif ve muayenesi sonucu kalede yeni yapılacak ve onarılacak yapılar tespit edilerek 29 Nisan 1796 (Fî 21 Şevval 1210) tarihinde kayıt altına alınmıştır. Heyetin tespitine göre kalede bina edilecek ve onarılacak yapılar ve muhtemel masrafları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3**Liman-ı Kebir Tabyasında Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları**

s.n.	Yapılacak İnşa, Tamir ve Yenileme	Masrafı (Akçe)
1	Temel kazılarak dehliziyle birlikte dört tarafındaki bölmeler zemine kadar enine ve boyuna temel duvarı üzerine kürsi gibi câbeden tabanlı, ikişer arşın aralıklarla içine sütun konularak kum ve kireç ile karışık harcı halis, taş yeni çatı hizasına eşit duvarlı, üzeri câbeden taban ve câbeden mikras, on beş arşın büyüğünden kuşaklı, küçük kara mertekli ⁵⁵ çam tahtasından baskı kaplı, altundan on beş arşın büyüğünden kiriş ve çifte kanatlıktan basma tavanlı Rumeli omurgasından kiriş üzerine iki tarafı koğuş tahtasından döşeme, kapıdan ocağa kadar ortası taş veya tuğla ve döşemeli, köşelerde dörder diğer kısımlarda ikişer yollamadan çerçevesi, büyük bir mukallak, doğrama çerçeve, cam ve kanatlı, koğuş benzeri on ikişer bölme dolap ile musandıra, kapılı dehlizi tavan döşemeli, ışık için pencereli, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı, her odası kârgir ocaklı, abdesthane ve helası ile tüm müstemilatı tamamlanmış, her odası uzunlamasına dokuz arşın, dehlizleriyle birlikte on dört arşın olarak inşa olunacak bir kat kışlak binası. Dış tarafına derz üzerine çifte kirpi saçak, çatısı üzerinde sıvalı ocak inşası	1.486.500
2	Kışlaya siyah taştan yapılacak söve ve eşik üzeri kademeli kemerli doğrama kanat, büyük halka, kilit, kol demirli, cevzi (ceviz) boyalı mükemmel kapı inşası	24.000
3	Kapının iki tarafına neccar işi bir mukallak ve piring babalı koğuş döşemeli, elvan boyalı neşîmen inşası	24.000
4	Aynı kapının önüne büyük taştan altı rıhtımlı, yüzü yonma kârgir sahanlı merdiven inşası	3.000
5	Subaylar için dört tarafı ve bölmeleri taş duvarlı, kebir câbeden duvar içinden sütunlu ve başlıklı, üzeri çatılı, câbeden tabanlı,	1.215.000

⁵⁴ 21 Şevval 1210/29 Nisan 1796 tarihli keşif defteri. BOA, C.AS. 761/32135, 3.

⁵⁵ Dört köşeli uzun ve kalınca keresteye *mertek* denilir. Mertekler; çatılarda bir ucu bina duvarı üzerindeki tabana, diğer ucu mahya kirişi üzerine bindirilerek meyilli bir şekilde mıhlanarak çatıyı oluşturan lata ve kirişlerdir (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1308).

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

	Rumeli omurgası kirişli, koğuş tahtası döşemeli, kanatlıktan basma tavanlı, cam ve çerçeve, bir mukallak, kanat, musadıra ve kapılı, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı, oda bölmeleri dolma duvarlı, dizdar için iç tarafında bir göz oda eklenip diğerlerinin içinde bir oda, sofa ve dehliz, merdiven, hela, dışında yine bir oda, içinde mutfak ve mağsel-hane ⁵⁶ , tüm müştemilatı tamamlanmış ikişer kat inşa olunacak menzil binaları, doğrama kapılar ile birlikte	
6	Menzil binaları haricinde kiremit pûşîdeli, iki tarafı kirpi, hatıl ve puştivanlı, derzli inşası gereken duvar, iskele harcıyla birlikte	153.000
7	Dört tarafı taş duvar, üzeri mükemmel çatı ve basma tavanlı, içi tahta döşemeli, etrafı pencere, kapı, beyaz sıva ve elvan boyalı bir göz oda, dehliz, kahve odası, hela, abdesthane ve kapılı olarak misafirler için inşa edilecek oda binası	162.000
8	Tabyada üzeri çatı, tavan ve döşemeli, pencere, kapı ve ocaklı, etrafı taş duvarlı inşa edilecek tek katlı (tahtânî) karakolhaneler binası	33.600
9	Aynı yerde temel kazılarak on beş arşın kebirinden satrancına ızgaralı, içi kârgir rıhtımlı, temel üzerine hatıl yerine tuğla, geriye kalan kısmı taş duvarlı, tuğladan zar ve tabanlı, tuğla döşemeli, cilalı sıva ve lökün kullâbı üzeri beylik topaç tuğladan iki kat tuğla toloslu ve kapılı, üstü kiremit kalem pûşîdeli, içi derzli ve çifte kirpi saçaklı inşa olunacak sağlam su deposu inşası	108.000
10	Su deposunun (hazinesinin) önüne kenar ve kurşun ile som taştan yapılmış (masnû'), önü tekne ve varil taşlı, üzeri sağır saçaklı mükemmel çeşme-i âb	24.000
11	Kışlak ve hanelerden deryaya atık su (çirk-âb) icrası için iki tarafı taş duvarlı, üzeri taş kapaklı inşa olunacak lağım	24.000
12	Dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatılı, etrafı saçaklı, ıskık için bir mukallaklı neccar işi kapılı, içi ve dışı derzli, içinde altı rıhtım, üzeri kârgir tuğla kemer ve kaputlu, içi bölme taşlı ve bazı yerleri döşemeli inşası gereken câme-şûy-hâne (çamaşır yıkama) binası	40.320
13	Tabya civarında rüzgâr müsait oldukça rikâb u nüzul (binîş ve iniş) için câbeden kanatlı ve tabanlı, meşe tahtası döşemeli inşası gereken iskele binası	10.800
14	Eski çeşme önünde bulunan eski iskelenin üzerinde yıpranmış olan yere kârgir rıhtım ve kenar ile büyük taşların yerlerine konulmasıyla iskelenin tamiri	98.820
15	Aynı yerde selin getirdiği taşlarla dolu olan eski limanın içinin temizlenmesi, selin getirdiği malzemenin başka yere taşınarak tesviyesi	22.000
16	Buradan tabyaya geçmek için deniz kenarında bazı yerlerde taş kesilmesi ve toprak kazılmasıyla yol açılması ve tesviyesi	30.000
17	Binaların önü ve gerekli bazı yerlere yeniden kaldırım döşenmesi	12.000
18	Tabyada bulunan caminin tamamen sağlam bir şekilde tamiri, su geçme yerinin ilave yapılarak genişletilmesi	74.400
19	Cami bitişiğinde etraf ve külâhı meşe yollamasından kaplı, içi kademeli mükemmel ve sağlam minare inşası	12.000

⁵⁶ Tas, ibrik ve kap yıkamak için ayrılmış yer (Ayverdi, *Misalli Türkçe Sözlük*, II, s. 2094).

20	Hamaliye, nakliye, kayık ve mavna ücreti, diğer masraflar	152.160
	<i>Yekûn</i>	3.720.000
	<i>Akçenin kuruş olarak karşılığı</i>	31.000 Kuruş
	Tabyadaki kışlak ve sair masraflar	2.850 Kuruş
	Masraflar düşürüldüğünde kalan yekûn	28.150 Kuruş

Garipçe Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları⁵⁷

Boğaz kalelerinde yapılması düşünülen kısımlar ile tamiri gereken yerleri kaydetme göreviyle Mimarbaşı Mehmed Arif Ağa, Boğaz kaleleri binaları emini Memiş Efendi, Boğaz kaleleri binalarından sorumlu mühendis Resmî Mustafa Ağa, Boğaz Nâzırı Mehmed Ağa ile kalelerin bina eminlerinden müteşekkil heyet, Garipçe Kalesi'ne giderek yerinde tespit yapmıştır. Heyet, kalede inşa ve tamiri gereken yapıları belirleyerek 29 Nisan 1796 (Fî 21 Şevval 1210) tarihinde keşif defterine kaydetmiştir. Heyetin tespitine göre kalede bina edilecek ve onarılacak bölümler ile yaklaşık masrafları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4

Garipçe Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları

s.n.	<i>Yapılacak İnşa, Tamir ve Yenileme</i>	<i>Masrafi (Akçe)</i>
1	İç ve dış tarafında temel kazılarak dehliziyle birlikte dört tarafı ve bölmeleri zemine kadar enine ve boyuna, kürsi makamında câbeden tabanlı ve ikişer arşın aralıkla içine sütun kunularak kum ve kireç ile karışık harcı halis, taşı yeni, çatıya eşit duvarlı, üzeri câbeden taban ve câbeden mikras, on beş arşın kebirinden kuşaklı, mertekli çam tahtasından baskı kaplı pûşide, çatının altında on beş arşın kebirinden kiriş, çifte kanatlıktan basma tavanlı, Rumeli omurgası kiriş üzerine iki tarafı koğuş tahtasından döşeme, kapıdan ocağa kadar ortası taş veya tuğla döşemeli, köşelerde dörder diğer taraflarda ikişer adet yollamadan çerçeve, kebir bir mukallak ve doğrama çerçeve, cam ve kanatlı, koğuş tahtası gibi on ikişer bölme dolap ile musandıra ve kapılı, dehlizleri tamam ve döşemeli, ışık için pencereli, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı, her odası kârgir ocaklı, abdesthane ve helasıyla tüm müstemilatı tamamlanmış, her odası uzunlamasına dokuz [arşın], dehlizi ile on dört arşın olarak inşa olunacak bir kat kışlak binası, iç tarafına derz üzerine çifte kirpi saçaklı, çatısı üzerinde sıvalı ocak inşası	3.990.000
2	Aynı kışlaya siyah taştan yapılmış söve, eşik, üzeri kademeli doğrama kanat, büyük halka, kilit ve kol demirli, ceviz boyalı mükemmel kapı inşası	36.000
3	Kapının iki tarafında neccar işi bir mukallak ve pirinç babalı, koğuş döşemeli, elvan boyalı neşîmen ⁵⁸ inşası	3.000

⁵⁷ 21 Şevval 1210/29 Nisan 1796 tarihli keşif defteri. BOA, C.A.S. 761/32135, 4.

⁵⁸ *Neşîmen*; oturma yeri, meclis mahalli anlamındadır (Hüseyin Remzi, *Müntehabat*, s. 482).

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

4	Kale dışında iskele civarında zabitan için dört taraf bölmeleri taş duvarlı, kebir câbeden duvar içinde sütunlu ve başlıklı, üzeri mükemmel çatılı ve câbeden tabanlı, Rumeli omurgası kirişli, koğuş tahtası döşemeli, kanatlıktan basma tavanlı, cam ve çerçeve, bir mukallak, kanat, musandıra ve kapılı, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı oda bölmeleri dolma duvarlı, dizdar için iç tarafına bir göz oda eklenerek, diğerlerinin içinde yine bir göz oda, sofa, dehliz, merdiven ve hela, dışında aynı şekilde bir oda, içinde mutfak ve mağsel-hâneli, bütün müstemilatı tamamlanmış ikişer kat (tahtânî ve fevkânî) inşa olunacak menzil binaları, doğrama kapılar ile birlikte	1.215.000
5	Menzil binalarının dış tarafında kiremit püşideli, iki tarafı bey kipi saçaklı, hatıl ve puştivanlı ve derzli inşası gereken duvar, iskele harcıyla birlikte	118.000
6	Menzil binaları girişinin sol tarafına dört tarafı taş, kârgir duvarlı ve üzeri câbeden mikras ile çatılı, basma tavanlı koğuş [tahtasından] döşemeli, cam çerçeve bir mukallak ve kanat ile pencereli, kârgir mihraplıca duvar, üst tarafı kirpi saçaklı, dış tarafı derz, iç tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı, son cemaat yeri ile ikişer adet kapılı, pencerelerin üstü tuğladan kemerli, kilit, halka ve kol demiri mükemmel cami binası. Ayrıca kurşun külahlı kiremit minare	522.000
7	Askerler için dört tarafı taş duvarlı, üzeri çatılı, etrafı saçak, ışık için bir mukallaklı, neccar kârı kapılı, içi ve dışı derzli, iç tarafında altı rıhtım, üzeri kârgir ve tuğla kemer ve kaputlu, içi bölme taşlı, bazı yerleri döşemeli inşası gereken çamaşırhane binası	57.600
8	Orta tabyanın deniz tarafında bulunan tuğladan yapılma top siperlerinin aslı gibi sağlam olarak tamiri ve bir adet mazgalın tesdidi (sedd: kapatma, örtme)	52.440
9	Taştan yapılma siperlerin eksiklerinin tamamlanması ve mevcutlarının tamiri, tüm yerlerin derz yapılması ve çatlakların (yara) doldurulması	37.125
10	Orta tabyanın Boğaz tarafında tüfenk mazgalı taş duvarın sağlam olarak tamiri	20.790
11	Tabyanın köşelerinde bulunan kârgir karakolhanelerin iç ve dış taraflarında derz tamiri, üzerlerinde kiremit kalem yenilenmesi, içlerine döşeme inşası	12.000
12	Aynı tabyada topların altına kârgir rıhtımlı büyük siyah taştan yüzü yonma ve imtizaçlı top döşemesi	576.000
13	Orta tabyanın mazgalları altından aşağı tabyaya kadar devam eden duvarın yüzüne derz tamiri, iskele harcıyla birlikte	48.000
14	Aşağı tabyada bulunan top siperlerinin sağlam olarak tamiri, derz üzerine döşeme yenilemesiyle birlikte	69.540
15	Aynı siperlerin iç taraflarında topların altına kârgir rıhtımlı büyük taştan som döşeme inşası	54.000
16	Kemer altı tayasının mazgalları yüzüne taş çerçeve ve demir bir mukallak konulması, kanat inşasıyla birlikte	18.000
17	Mühimmat mahzeni olarak kullanılması için kemer altı tabyasının içine yapılması gereken kârgir bölme duvarı, kapı ve kanat konulmasıyla birlikte	45.000

Seydi Vakkas TOPRAK & Hasan ARSLAN

18	Kemer altı tabyasından geçen yollar üzerindeki tuğla kavislerin yıkılması	3.000
19	Aynı yerde set üzerine humbara konulması planlandığından set önüne yapılması gereken kârgir siper duvarı inşası	67.500
20	Kale kapısı bitişiğinden sağ taraftan tabyaya varıncaya kadar binalar altında mevcut kale duvarı dışına derz ve bazı yerlerinin tamiri, iskele harcıyla birlikte	72.000
21	Aynı kapının sol tarafında tabyaya kadar olan duvarın tamiri, derz ile birlikte	44.000
22	Kale kapısı bitişiğinde yıkılmış olan duvar yerine yapılması gereken taşı karışık kârgir duvar inşası	45.000
23	Kale kapısı üzerinde seğırdim ⁵⁹ benzeri yerin içi ve dışının tamiri ve sıvanması, mevcut kanatların noksan kaplamasının tamamlanması ve onarımı, yüzüne elvan boya yenilenmesi	18.000
24	Kale kapısının önündeki hendek üzerine câbeden tabanlı, orta câbeden birbirine imtizaclı demir takımlı mükemmel açma köprü)inşası	67.500
25	Kale kapısı önünde bulunan hendeğin kazılması ve temizlenmesi	18.000
26	Aynı yerden iskeleye varıncaya kadar bazı yerlerde taş kesilerek ve toprak kazılarak yol açılması	45.000
27	Deniz kenarında bulunan taş iskelenin tamiri ve noksanlarının tamamlanması	16.200
28	İskele bitişiğinde ilave olarak yeniden kârgir ve rıhtımlı iskele inşası	28.800
29	Yeni binalardan denize kadar iki tarafı duvar, üzeri kapaklı lağım inşası	45.000
30	Bu binalar önlerine ve sair yerlere yapılması gereken kaldırım döşenmesi	24.000
31	Aşağı tabyada siper altında bulunan duvarın deniz tarafına çivileme ve yüzlerine derz yenilenmesi	48.000
32	Dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatı ve basma tavanlı, içi tahta döşemeli, etraf pencere, kapı ve her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı bir göz oda, dehliz, kahve odası, hela ve abdest-haneli misafirler için inşa olunacak oda binası	123.000
33	Hamaliye, nakliye, kayak ve mavna ücreti ve diğer masraflar	393.505
	<i>Yekûn</i>	8.460.000
	<i>Akçenin kuruş cinsinden karşılığı</i>	70.5000 Kuruş
	Kale içinde bulunan bir kat eski kışlak ve hane binası	3.740 Kuruş
	Kalan hesap 66.760-4.052=	62.708 Kuruş

⁵⁹ *Seğırdim/seğırdim yeri/seğırdim yolu* tabiri kale bedenleri üzerinde mazgal siperleri arkasında muhafız ve askerlerin dolaşması yapılmış, iki tarafı siperli yol veya düzlük alan için kullanılmıştır (Ayverdi, *Misalli Türkçe Sözlük*, III, s. 2746).

Kilyos Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları⁶⁰

Boğaz kalelerindeki inşaa ve onarım için tayin edilen heyet Kilyos Kalesi'ne giderek yerinde tespit yapmıştır. Keşif ve muayene sonucu yapılması ve tamir edilmesi gereken kısımlar 29 Nisan 1796 (Fî 21 Şevval 1210) tarihinde keşif defterine yazılmıştır. Deftere göre kalenin ilk keşif bilgileri aşağıdaki bibi kayıt altına alınmıştır.

Tablo 5

Kilyos Kalesi'nde Yapılması Planlanan Yerler ve Masrafları

s.n.	Yapılacak İnşaa, Tamir ve Yenileme	Masrafi (Akçe)
1	Kalede yıkılan tabyanın kaldırılan temel yerinin eski temelden de aşağı (derin) kazılarak on beş arşın kebirinden hatıl ve ızgaralı, harcı halis, dış zeminine dek kârgir temel duvarı inşası	768.000
2	Rıhtım üzerinde kesilen (yıkılarak indirilen duvar) yere eşit olunca, zemin yüzeyinden yukarısı burun tarafı yüzü yonma on beş arşın kebirinden hatıl ve puştivanlı kârgir beden duvarı ⁶¹ inşası, iskele harcıyla birlikte	705.600
3	Yeniden inşaa edilecek bu temelin içine yarım zira fasıla ile sekiz arşın kebir câbeden dört tarafa (çar-ceh) kazık konulması (nasbı), yerleştirme ücretiyle birlikte	58.800
4	Yeniden inşaa olunan duvar bitişiğinden kalenin civarına kadar devam eden eski duvar kalıntılarının yıkılması, tesviyesi ve üzerine kaval ⁶² açma, yeniden tedarik olunan kafa taftası, kenar ve kurşun ile birlikte	302.400
5	Kale kapısının iki tarafına, mevcut temel üzerine yüzü yonma som duvar inşası	96.000
6	Kafa tahtası üzerine kalenin eski resmi üstüne çepeçevre tedarik edilecek taş tomruğundan yüzü yonma, içi kurşun ve kenar ile bağlanmış (merbut), harcı halis, üzeri yeniden döşemeli, dışı kavallı hisar-peçe inşası	5.060.000
7	Kale kapısının iç tarafına duvarlar üzerine tedarik edilecek taştan gayet imtizaçlı, demir kenar, zebâne ⁶³ ve kurşun ile bağlanmış, yüzü yonma taştan yapılması gereken kemer tolosu	216.000
8	Tolos üzerine kârgir rıhtımlı taştan döşeme inşası masrafi	75.600
9	Kalenin büyük kapısına iki tarafı büyük taştan söveli, ahşabı (hatabı) kemerli yeni kapı ve mevcut demir kaplı kanadının tamiri, demirleri tanzim edilip yeni kanada monte edilmesi (rabt), yenilenmesi ve yerine konması	90.000

⁶⁰ BOA, C.AS. 761/32135, 5.

⁶¹ Beden/beden duvarı kale duvarı ve sur için kullanılan bir tabirdir (Sözen - Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri*, s. 39).

⁶² Bir tarafı yuvarlak çubuk şeklinde *silme profil* için mimaride kaval tabiri kullanılmıştır (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 982).

⁶³ *Zebâne* tabiri terazi dili gibi çeşitli aletlerin dil şeklindeki kısmı için kullanılır (Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 681).

Seydi Vakkas TOPRAK & Hasan ARSLAN

10	İnşa edilen yeni siperlerin iç tarafına altı rıhtımlı, üzeri taş, yüzü yonma ve imtizacılı olarak yapılması gereken yeni top döşemesi	1.248.000
11	Bu döşemelerin altına on beş arşın büyüğünden yığmalı, halis harçlı mevcut taştan yapılması gereken rıhtım imlâsı (doldurulması) masrafı	702.000
12	Kalenin tabyaları içlerine altı rıhtımlı, taş tomruğundan imtizacılı, yüzü yonma topların altına döşeme inşası masrafı	1.152.000
13	Bu döşemelerin altına rıhtım imlâsı	748.000
14	Kalenin dışında yalnız kara tarafına, bir baştan bir başa varıncaya kadar yeniden hendek kazılması	360.000
15	Hendeğin kale tarafına hatıl ve puştivanlı, yüzü derzli duvar inşası	720.000
16	Hendeğin dış tarafına kârgir hendek duvarı inşası	540.000
17	Kazıdan çıkan toprağın hendek dışına şev ⁶⁴ yapılmak için nakli ve tesviyesi	60.000
18	Hendek üzerine kale kapısına câbeden tabanlı, demir zincirli, câbe biçmesinden döşemeli, takımı mükemmel asma köprü inşası	81.000
19	Aynı yerde zemin yüzeyine eşit iki buçuk arşın boyunda (kaddında) câbeden ızgara ve kârgir rıhtımlı, dört tarafı iki arşın genişliğinde kârgir duvarlı, üzeri iki kat tuğladan tuluoslu, içi horasan sıvalı, üzeri kiremit kalem pûşideli, dışı derzli, taş çerçeve, demir kanatlı ve kapılı, iç tarafı câbeden taban üzerine meşe yollamasından döşemeli, dış etrafı kirpi saçaklı, koltukları ⁶⁵ rıhtımlı, münharif ⁶⁶ menfesi ⁶⁷ inşa olunacak cebehane binası	648.000
20	Cebahanenin üç arşın fasıla ile etrafını çevreleyen hatıl, puştivanî ve iki tarafı derzli kiremit kalem, çifte kirpili muhafaza duvarı inşası	378.000
22	Kalenin dışında etrafı kârgir ve sağlam duvarlı, üzeri mükemmel çatılı, içi yollamadan döşemeli ve kapılı mühimmat konulması için metin ve müstahkem inşası gereken mahzen (mehâzin) binaları	360.000
23	Aynı yerde temel kazılmasıyla on beş arşın kebirinden satranca bağlama ızgaralı, içi kârgir rıhtım imlâlî, temel üzerine hatıl makamında tuğla, diğer kısımları taş duvarlı, iç tarafı tuğladan zar ve tabanlı, tuğla döşemeli, cilalı sıva ve lökün kullâblı, üzeri beylik ve topaç tuğladan iki kat toloslu ve kapılı, üstü kiremit kalem pûşideli, dışı derzli ve çifte kirpi saçaklı inşa olunacak sağlam hazine-i âb (su deposu) inşası.	345.600
24	Kale zabitleri için dört taraf bölmeleri taş duvarlı, kebir câbeden duvar içinde sğtunlu ve başlıklı, üzeri mükemmel çatılı, câbeden tabanlı Rumeli omurgası kirişli, koğuş tahtası döşemeli, kanatlıktan basma tavanlı, cam, çerçeve, bir mukallak, kanat, musandıra ve kapılı, her yeri sıvalı ve elvan boyalı oda bölmeleri dolma duvarlı, dizdar için içinde bir göz oda ilave edilip, diğerlerinin içine de bir oda, sofa,	1.215.000

⁶⁴ Şev sözcüğü eğimli yer, meyilli olmak, yokuş, bayır, meyilli rampa, yana yatmak, eğik kesmek ve ayarlı gönye anlamlarında kullanılmıştır (Redhouse, *Osmanlıca-İngilizce*, s. 1058).

⁶⁵ Mimaride cami benzeri büyük binaların yan tarafına dışarıya çıkıntılı olarak yapılan üstü terasa şeklindeki kısmı için koltuk tabiri kullanılmıştır (Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 110-1114).

⁶⁶ Çarpık, sapa, sağlam olmayan ve doğru gitmeyen manasını ifade den *münharif* sözcüğü geometride dört köşeli ancak kenarları eşit olmayan şekil anlamındadır (Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 728).

⁶⁷ *Menfes* lügatte nefes alınacak açıklık anlamını ihtiva eder (Hüseyin Remzi, *Müntehabât*, s. 424).

İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri

	dehliz, merdiven ve hela, dışında yine bir oda, içinde mutfak, mağsel-hane ve tüm müstemilatı tamamlanmış ikişer kat (tahtânî ve fevkânî) inşa olunacak menzil binaları, doğrama kapılar ile birlikte	
25	Menzil binalarının dış tarafında kiremit püşîdeli, iki tarafı bey kirpi saçaklı, hatıl ve puştivanlı, derzli inşası gereken duvar, iskele harcı ile birlikte	93.6000
26	Dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatılı, kara saçaklı ılık için bir mukallaklı neccar kârı kapılı, içi ve dışı derzli, içinde altı rıhtım üzeri kârgir, tuğla kemer ve kaputlu, içi bölme taşlı ve bazı yerleri döşemeli inşası gereken çamaşırhane binası	57.600
27	Hamaliye, nakliye, araba, kayık ve mavna ücreti, diğer masraflar	976.800
	<i>Yekûn</i>	17.040.000
	<i>Akçenin kuruş olarak karşılığı</i>	<i>142.000 Kuruş</i>

Kilyos Kalesinde Yıkılması Gereken Yerlerin Keşfi ve Masrafı⁶⁸

Diğer kalelerden farklı olarak Kilyos Kalesi'nde yıkılması gereken yerler ve masrafları ayrıca listelenmiştir. Keşif defteri verilerine göre bu kalede yıkılacak yerler ve yaklaşık masrafları aşağıdaki gibidir.

Tablo 5

Kilyos Kalesi'nde Yıkılması Gereken Yerlerin Keşfi ve Masrafı

s.n.	Yıkılması Gereken Mahaller	Masrafı (Akçe)
1	Kale kapısının sağ tarafından dönerek çepeçevre kapıya gelinceye kadar dört adet tabya ve dört adet bedenlerin (kale bedeni) kale iç zeminine eşit oluncaya kadar dört duvarın (cüdrân-ı erba'a) taş kesilmesiyle indirilmesi için yıkım ücreti ve başka yere nakli	13.440
2	Cüdrân-ı erba'a duvarı üzerinde bulunan hisar-peçelerin aynı şekilde kesilerek indirilmesi ve ortaya çıkan taşların başka yere nakliyesi	2.750
3	Dört tarafta bulunan seğirdim yerlerinin yıkılarak molozunun nakliyesi	3.640
4	Köşelerde bulunan tabya yerleri içlerinin yıkılması	3.600
5	Seğirdim ve tabyaların altlarındaki bölme duvarlarının yıkılması	2.026
6	Merdiven yerlerinin aynı şekilde yıkılması	1.000
7	Yıkılan tabyanın temelini kaldırılması ve molozun nakliyesi	3.200
8	<i>Yekûn</i>	17.959.380
9	Akçenin kuruş olarak karşılığı (Kalenin yenileme ve inşaat masrafı)	142.000 Kuruş
10	Duvarların kesilerek indirilmesi ve binaların seviyesinin düşürülmesi ücreti	7.661,5 Kuruş
	<i>Toplam</i>	<i>149.661,5 Kuruş</i>
	<i>Toplam Masraf</i>	<i>149.411 Kuruş</i>

⁶⁸ BOA, C.AS. 761/32135, 5.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İstanbul'un ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bekası için önemli stratejik suyuolları olan Boğazların muhafazasına daima ehemmiyet gösterilmiştir. Karadeniz'in Osmanlıların egemenliğinde olduğu dönemlerde bile kapitülasyonlarla izin verilen ticaret gemileri dışında hiçbir ülkenin sivil ve askerî gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmiyordu. Rusya'nın XVII. yüzyıl sonlarından itibaren güçlenerek Akdeniz'e açılma hedefi doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesi zamanla Boğazların savunmasını daha elzem hale getirmiştir. Rusya'nın Kırım'ı alarak Karadeniz'de donanma bulundurması karşısında Osmanlı yöneticileri Boğazları tahkim etme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla Boğazlardaki eski kaleler güçlendirildiği gibi ihtiyaç duyulan mevkilere yeni kaleler yapılmıştır. Rus tehlikesinin belirgin bir şekilde hissedildiği XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul Boğazı kalelerinde yoğun olarak tahkim, tamir ve yenileme faaliyetleri devam etmiştir.

Merkez yönetiminin emriyle kalelerde yapılan her türlü inşaat faaliyeti önceden hazırlanan plan ve keşiflere göre yapılmaktaydı. Bu çalışmada, Boğaz kalelerinde yapılması planlanan bir tamir ve yenileme projesi için 29 Nisan 1796 (21 Şevval 1210) tarihinde kayda geçirilen bir keşif defteri değerlendirilmiştir.

Keşif defteri, onarım ve yenileme sırasında kalelerde bulunan yapıların ne şekilde onarılıp yenileneceği, yeni yapılacak binaların hangi esas üzerine yapılacağı, binalarda bulunması gereken kısımlar, kullanılacak malzemeler ve tahmini masraflar hakkında tafsilatlı bilgiler ihtiva etmektedir. İncelenen keşif defteri aynı zamanda kalelerde bulunan kışlak, menzil binaları, misafirhane, karakol, çamaşırhane, su deposu, çeşme, iskele, rıhtım, hendek, asma köprü, lağım, kaldırım, mahzen, dehliz, seğirdim, top siperi ve döşemesi, hisar-peçe ve şev gibi bazı bina ve kısımlar hakkında da malumat vermektedir. Yine defterde kalelerde bulunan cami ve minare inşaa ve onarımı, gerekli yerlere yol ve döşeme yapılması, beden duvarları, kemer tonozları, kale ve binaların kapıları ile yapıların sıva, derz ve boyaları hakkında kayıtlar bulunmaktadır.

Defterin kayıtlarına göre *kışlaklar/kışlalar* kalelerin en başta gelen yapılarıdır. Kış mevsiminde barınılan yer anlamındaki *kışlak* sözcüğü, defterde askerlerin barınması için yapılan büyük bina olan *kışla* yerine kullanılmıştır⁶⁹. Defterin kaydına göre Revancık, Liman-ı Kebir ve Garipçe kalelerinde birer kışla binası inşaa edilmesi tasarlanmıştır.

Kışla binalarının ihtiva edeceği kısımlar, ne şekilde inşaa edilecekleri, kullanılacak malzemelerin ayrıntıları ve muhtemel masrafları keşif defterinde

⁶⁹ Ayverdi, *Misalli Türkçe Sözlük*, II, s. 1713.

kayıt altına alınmıştır. Buna göre tek katlı olarak tasarlanan kışla binaları kazılacak temel üzerine dehlizleriyle birlikte, dört taraf ve bölmeleri zemine kadar genişlemesine ve derinlemesine temel duvarı üzerinde kürsi gibi câbeden tabanlı, ikişer arşın aralıklarla içine sütun konularak inşa edilecek şekilde tasarlanmıştır. Yeni taşlarla yapılacak olan kışla binalarının inşaatında kum ve kireç ile karışık halis harç kullanılacaktı. Çatı seviyesine kadar yükseltilecek olan taş duvarların üzerine câbeden taban ve mikras, on beş arşın büyüğünden kuşak, mertekli çam tahtasından baskı kaplama ve pûşîde konulacaktı. Çatının altından on beş arşın kebirinden kiriş ve çifte kanat, basma tavan ve Rumeli omurgasından kiriş üzerine iki tarafı koğuş tahtasından döşeme uygulanacaktı. Kapıdan ocağa kadar ortası taş veya tuğla döşemeli, köşelerde dörder diğer taraflarda ikişer adet yollamadan çerçevesi olacaktı. Yapı; doğrama çerçeve, cam ve kanatlı, koğuş benzeri on ikişer bölme dolap ile musandıralı, kapılı ve dehlizi tavan döşemeli olarak yapılacaktı. Işık alması için pencere, tümü beyaz sıva ve elvan boyalı, her odası kârgir ocaklı, abdesthane ve helası ile tüm müstemilatı tamamlanmış, her odası uzunlamasına dokuz arşın ve dehliziyle on dört arşın uzunluğunda inşa olunacaktı. Ayrıca duvarların iç ve dış taraflarına derz, üzerine çifte kirpi saçak ve çatısı üzerinde sıvalı bir ocak inşa edilecek şekilde planlanmıştır.

Keşif defterinin kayıtları Revancık, Garipçe, Liman-ı Kebir ve Kilyos kalelerinde subayların (zabitân) ikamet etmeleri için menzil⁷⁰ binaları inşasının planlandığına işaret etmektedir. Buna göre kale subaylarının kullanması için iki katlı (tahtânî ve fevkânî) olarak inşa edilecek olan bu yapıların dört tarafı ve bölmeleri kebir câbeden ve taş duvarlı olmalıydı. Binaların duvar içlerinden sütunlu ve başlıklı, üzeri çatılı ve câbeden tabanlı, Rumeli omurgası kirişli, koğuş tahtası döşemeli, kanatlıktan basma tavanlı, cam, çerçeve ve bir mukallak, kanat, musandıra ve kapılı olarak inşası planlanmıştır. Tümü beyaz sıva ve elvan boyalı, oda bölmeleri dolma duvarlı olarak tasarlanan binaların iç tarafında dizdar için bir göz oda bulunacaktı. Diğerlerinin iç tarafına yine bir göz oda, sofa, dehliz, merdiven, hela ve dış tarafında yine bir oda, içine mutfak ve kap-kacak benzeri bulaşık yıkama yeri ile tüm müstemilatı mükemmel olan menzil binalarının kapıları doğramadan yapılacaktı. Binalarının dış tarafında kiremit pûşîdeli, iki tarafı kipi saçaklı hatıllı, puştivanlı ve derzli bir duvar yapılması gerekiyordu.

İncelenen keşif defteri Revancık, Garipçe, Liman-ı Kebir ve Poyraz Limanı kalelerinde birer misafirhane binasının inşa edileceğini kayıt altına

⁷⁰ Lugat anlamı *konak* olan *menzil*, hareket halindeki ordu veya kervanların konaklaması için yerleşim alanlarının uzağında, ana yollar üzerinde bulunan kervansaray benzeri özel yapıları ifade etmektedir (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1986, s. 221-222). Bu çalışmada geçen *menzil binaları* (*menâzil*) ise kale subaylarının ikametleri için inşa edilecek olan haneler yani evlerdir.

almıştır. Kayıtlara göre misafirhaneler; dört tarafı taş duvarlı, üzeri mükemmel çatı ve basma tavanlı, içi tahta döşemeli, etrafı pencere ve kapılı, her tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı bir göz oda şeklinde olacaktı. Ayrıca misafir odalarında dehliz, kahve odası, hela ve abdesthane bulunması gerekiyordu.

Defterin verileri Liman-ı Kebir Kalesi'nde tek katlı (tahtânî) bir karakolhane inşası tasarlandığına işaret etmektedir. Buna göre karakol binası üzeri çatılı, tavan ve döşemeli, pencereli, kapılı ve ocaklı, etrafı taş duvarlı olarak yapılacaktı. Garipçe Kalesi'nin orta tabyasında bulunan karakolların ise onarılması gerekiyordu. Tabyanın köşelerinde bulunan kârgir karakolhanelerin iç ve dış taraflarında derz tamiri, üzerlerinde kiremit kalem yenilenmesi ve içlerine döşeme yapılmasına ihtiyaç vardı.

Keşfe göre Revancık ve Kilyos kalelerinde yeni cebehaneler inşası, Poyraz Limanı Kalesi'nde ise mevcut cebehanenin tamiri tasarlanmıştır. Zemin seviyesine eşit, iki buçuk arşın boyunda câbeden ızgara ve kârgir rıhtımlı, dört tarafı iki arşın genişliğinde kârgir duvarlı olarak inşa edilecek cebehanelerin üzeri iki kat tuğladan toloslu, içi horasan sıvalı yapılacaktı. Üzerleri kiremit kalem pûşîdeli, dış tarafı derzli, taş çerçeveli, demir kanat ve kapılı, iç kısmı câbeden taban üzerine meşe yollamasından döşemeli, dış tarafı kirpi saçaklı, koltukları eğimli rıhtımlı ve menfesli olacaktı. Cebehane binalarının etrafında kârgir muhafaza duvarları bulunmalıydı. Yapıların etrafını üç arşın aralıkla çevreleyen muhafaza duvarlarının hatıllı, puştivanlı, iki tarafı derzli kiremit kalem ve çifte kirpi saçaklı olması gerekiyordu. Poyraz Limanı Kalesi dışında bulunan cebehane duvarının yüzüne kârgir bir baba duvarı inşa edilmeliydi.

Bu çalışmanın temel kaynağı olan keşif defterinin verileri Boğaz kalelerinde top döşemesi ve siperlerde tamirat yapılmasının planlandığını ortaya koymuştur. Ayrıca gerekli yerlerde ise yenilerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Deftere göre Revancık Kalesi'nin içinde bulunan tabyaya altı rıhtımlı, büyük taştan yonma ve imtizaçlı top döşemesi inşa edilmesi lazımdı. Poyraz Liman Kalesi'ndeki hisar-peçelerde bulunan topların altına döşeme inşası tasarlanmıştı. Hisar-peçelerin iç tarafındaki döşemeler kârgir rıhtımlı, üzeri büyük tomruk taştan yonma yüzlü ve imtizaçlı olmalıydı.

Defterin verilerine göre Garipçe Kalesi'nin orta tabyasının deniz tarafında bulunan tuğladan yapılmış top siperlerinin aslı gibi sağlam olarak tamiri ve bir adet mazgalın kapatılması (tesdidi) gerekmektedir. Kalede inşa edilen yeni siperlerin iç tarafına altı rıhtımlı, üzeri taş, yüzü yonma ve imtizaçlı olarak top döşemesine ihtiyaç vardı. Aynı tabyada bulunan topların altına kârgir rıhtımlı büyük siyah taştan yüzü yonma ve imtizaçlı top döşemesi yapılması gerekliydi. Kalenin aşağı tabyasının top siperleri sağlam olarak tamir edileceği gibi derz

üzerine döşemeler yenilenecekti. Siperlerin iç taraflarında topların altı kârgir rıhtımlı büyük taştan som döşeme olacaktı. İnşa edilen yeni siperlerin iç tarafına altı rıhtımlı, üzeri taş, yüzü yonma ve imtizaclı yeni top döşemesi; topların altına kârgir rıhtımlı büyük taştan som döşeme yapılması lüzumu vardı. Kalenin aşağı tabyasındaki siper altında bulunan duvarın deniz tarafına çivileme ve yüzlerine derz yenilenmesi de defterdeki kayıtlar arasındadır.

Kilyos Kalesi'nde inşa edilen yeni siperlerin iç tarafında altı rıhtımlı, üzeri taş, yüzü yonma ve imtizaclı olarak yeni bir top döşemesi, döşemenin altına on beş arşın büyüğünden yığmalı, halis harçlı mevcut taştan doldurulması ile rıhtım yapılacaktır. Kalenin tabyalarının içlerine altı rıhtımlı, taş tomruğundan imtizaclı, yüzü yonma olacak şekilde topların altına döşeme yapılacak, bu döşemelerin altında rıhtım doldurulacaktır.

Poyraz Limanı Kalesi'nde bulunan hisar-peçelerin tamiriyle ilgili veriler de keşif defterinde yer almaktadır. Buna göre kalenin yukarı tabyasındaki hisar-peçelerin iç ve dış taraflarının tamamen tamiri, iç taraflarına altı kârgir rıhtımlı, üzeri büyük tomruk taştan yonma yüzlü top altına döşeme yapılması, duvar yüzündeki horasani derzlerin yenilemesi ve kalenin aşağı tabyasındaki hisar-peçe derzlerinin onarılması gerektiği belirtilmiştir. Kilyos Kalesi'nde yapılacak yeni hisar-peçenin taş tomruğundan yüzü yonma, içi kurşun ve kenar ile bağlanmış, harcı halis, üzeri yeni döşemeli ve dışı kavallı olması düşünülmüştür. Yine aynı kalenin dört duvarı üzerinde bulunan hisar-peçelerin duvarlarının kesilerek seviyelerinin düşürülmesi kararlaştırılmıştır.

Keşif defteri kalelerin beden duvarlarının dışında kazılan hendeklerle korunduğuna, kale girişlerinde hendek üzerine yapılan asma köprülerle giriş ve çıkışın sağlandığına işaret etmektedir. Keşif defterine göre Revancık Kalesi'nde hendeğin içinde bulunan hendek duvarı tamir edilmeli ve üzerine derz uygulanmalıydı. Hendek üzerinde câbeden tabanlı, döşemeli ve korkuluklu bir köprü yapılmalı, ayrıca köprünün iki tarafına yeniden kârgir bir duvar örülmeliydi. Hendeğin önüne iki tarafı duvarlı, cam ve çerçevesi, demir takımı ile birlikte mükemmel bir kapı konulması gerekliydi. Garipçe Kalesi'nde ale kapısının önündeki hendek üzerine câbeden tabanlı, orta câbeden birbirine imtizaclı demir takımlı mükemmel bir açma köprünün yapılması planlanmıştır. Kilyos Kalesi'nde, kalenin dışında yalnız kara tarafına, bir baştan bir başa varıncaya kadar yeniden hendek kazılmasına, hendeğin kale tarafına hatıl ve puştivanlı, yüzü derzli bir duvar ve dış tarafına kârgir bir hendek duvarı yapılmasına ihtiyaç bulunmaktaydı. Kazıdan çıkan toprağın hendek dışına şev yapılmak suretiyle tesviyesi tasarlanmıştı. Yine hendek üzerine kale kapısı

girişine câbeden tabanlı, demir zincirli, câbe biçmesinden döşemeli ve takımı mükemmel asma bir köprünün inşası kayıt altına alınmıştır.

Kalelerde mühimmat mahzenlerinin de bulunduğu incelenen keşif defterinden çıkarılan verilerdendir. Buna göre Garipçe Kalesi'nde mühimmat mahzeni olarak kullanılması için kemer altı tabyasının içinde kârgir bir bölme duvarı, kapı ve kanat konulmasıyla bir mahzen yapılacaktır. Kilyos Kalesi'nde ise kalenin dışında etrafı kârgir ve sağlam duvarlı mahzenler inşa edilecekti. Mühimmat konulması planlanan mahzen binalarının üzeri mükemmel çatılı, içi yollamadan döşemeli ve kapılı, metin ve müstahkem olarak yapılması tasarlanmıştır.

Boğaz kaleleri genellikle sarp, kayalık ve tatlı su sıkıntısının olduğu noktalara kurulmuştu. Bazı kalelere su temini için çevredeki su kaynaklarından kanallar ve borular vasıtasıyla su getirilmiş, bazılarında da su depoları yapıldığı gibi sakalar vasıtasıyla su temin edilmeye çalışılmıştır. Kalelere su getiren kanallar çeşitli sebeplerle verimli olamamıştır. Bu durumda kalelere su taşmak için sakalar görevlendirildiği gibi suyun toplanması için *hazîne-i âb* denilen su depoları ve sarnıçlar yapılmıştır. Kalede yaşayanların kolayca suya ulaşması için uygun yerlere *çeşme-i âb* denilen çeşmeler yapılmıştır. Bu çalışmada incelenen keşif defterinde su deposu ve çeşmelerle ilgili kayıtlar mevcuttur. Buna göre Kilyos, Poyraz Limanı ve Liman-ı Kebir kalelerinde birer su deposu inşa edilecekti. Su hazinesi denilen depolar temel kazılması ile on beş arşın büyüklüğünde satrancına yığma ızgaralı, içi kârgir rıhtım doldurulmalı olacaktı. Su depoları; temel üzerine hatıl yerine tuğla, geriye kalan kısımlar taş duvarlı, içi tuğladan zar ve tabanı tuğla döşemeli, cilalı sıva ve lökün kullaplı, üzeri beylik ve topaç tuğladan iki kat tuğla kemerli, tonozlu ve kapılı olarak yapılacaktır. Depoların yukarısı kiremit kalem pûşîdeli, dışı derzli, çifte kirpi saçaklı metin ve sağlam yapılması tasarlanmıştır. Ayrıca Poyraz Limanı Kalesi'ndeki su deposunun önüne içi rıhtımlı, etrafı som taştan, yüzü yonma kaval açmalı, önü tekne ve varil taşlı yeni bir çeşmenin yapılması planlanmıştır. Liman-ı Kebir Kalesi'ndeki su deposunun önüne de kenar ve kurşun ile som taştan, önü tekne ve varil taşlı, üzeri saçaklı mükemmel bir çeşmenin inşası plana eklenmiştir. Buradaki eski çeşme önünde bulunan eski iskelenin üzerinde yıpranmış olan yere bir kârgir rıhtım, kenar ve büyük taşların yerlerine konulması suretiyle iskele onarılacaktır.

Boğaz kalelerinde yapılması planlanan tamir ve yenileme sırasında askerlerin ibadet ettikleri mekânlar olan camiler unutulmamıştır. Keşif defterine göre Revancık Kalesi dışında bulunan caminin içinde, dışında ve altındaki dükkânlarda onarım, sıva ve boyasının yenilenmesi, saçaklarının tamiri ve

gereken yerlerinin yeniden yapılması inşaat planına dâhil edilmiştir. Buna göre Liman-ı Kebir Kalesi'nde bulunan caminin tamamen sağlam bir şekilde tamiri, su geçme yerinin ilave yapılarak genişletilmesi için gereken masraf deftere kaydedilmiştir. Minaresi olmayan caminin bitişiğinde etraf ve külâhı meşe yollamasından kaplamalı, içi merdivenli (kademeli) mükemmel ve sağlam bir minare yapılması tasarlanmıştır. Ayrıca Garipçe Kalesi'ndeki menzil binaları girişinin sol tarafına bir cami yapılması planlanmıştır. Caminin; dört tarafı taş, kârgir duvarlı ve üzeri câbeden mikras ile çatılı, basma tavanlı, koğuş tahtasından döşemeli, cam, çerçeve, kanat ile pencereli, kârgir mihraplıca duvar ve üst tarafı kirpi saçaklı olarak yapılması gerekmektedir. Bina; dış tarafı derzli, iç tarafı beyaz sıva ve elvan boyalı, son cemaat yeri ile ikişer adet kapılı, pencerelerin üstü tuğladan kemerli, kilit, halka ve kol demirli olarak mükemmel bir şekilde olmalıydı. Yine caminin yanına kurşun külahlı kiremit bir minarenin yapılması defterin kayıtlarına eklenmiştir.

Keşif yapıldığı kalelerde askerlerin temizlik ihtiyaçlarını gidermeleri ve çamaşırlarını yıkamaları için *câme-şûy-hâne* denilen çamaşırhanelerin yapılması gerekmektedir. Askerlerin kullanması için Revancık, Liman-ı Kebir, Poyraz Limanı, Garipçe ve Kilyos kalelerinde birer çamaşırhane yapılması için keşif defterine muhtemel masrafiyla birlikte yapılacak binaların özellikleri de kaydedilmiştir. Buna göre çamaşırhane binalarının dört tarafı taş duvarlı, üzeri çatılı, etrafı saçaklı, ışık için bir mukallaklı neccar işi kapılı, içi ve dışı derzli, içinde altı rıhtımlı, üzeri kârgir tuğla kemer ve kaputlu, içi bölme taşlı ve bazı yerleri döşemeli olmalıydı.

Keşif defteri *seğirdim/seğirdim yeri/seğirdim yolu* tabir edilen kısımlarla ilgili veriler de bulundurmaktadır. Kale bedenleri üzerinde mazgal siperleri arkasında muhafız ve askerlerin dolaşması için yapılan, iki tarafı siperli yollar olan seğirdimler her kalede bulunurdu. Defterde sadece Garipçe ve Kilyos kalelerindeki seğirdimlerle ilgili kayıtlar mevcuttur. Buna göre Garipçe Kalesi kapısı üzerinde bulunan seğirdim benzeri yerin içi ve dışının tamiri, sıvanması, mevcut kanatların noksan kaplamalarının tamamlanması ve onarımı, yüzündeki elvan boyanın yenilenmesi gerektiği kayıt altına alınmıştır. Kilyos Kalesi'nin dört tarafında bulunan seğirdim yerleri ile tabyaların altındaki bölme duvarlarının yıkılarak molozunun başka yere nakledilmesi deftere kaydedilmiştir.

Sonuç olarak İstanbul Boğazı'ndaki beş kalede 1796 ilkbaharında kaydedilen keşif defterinin verileri kalelerde bir takım tamir, yenileme ve yeniden inşa faaliyetlerinin tasarlandığını göstermektedir. Hassa mimarbaşısının bizzat yaptığı keşif sırasında Boğaz kaleleri bina nazırı, kale binaları mühendisi, Boğaz nazırı ve her kalenin bina emini ile zabitleri hazır bulunmuşlardır. Keşif defterinin

verileri kalelerin askerî amaçlı kullanılan bölümleri ile askerlerin yaşam alanlarının içinde bulunduğu bazı kısımlarının onarım ve yenilenmesi, ihtiyaç duyulan yerlere yenilerinin yapılması için önceden kapsamlı bir planlama yapıldığını ortaya koymuştur.

Keşf-i evvel olarak bilinen bu ilk muayene ile yapılacak tamir ve inşaat planı hazırlandığı gibi yapılacak işin muhtemel masrafı da işe başlanmadan önce tespit edilmiştir. Ayrıca inşaat başladıktan sonra ihtiyaç duyulması halinde ilk keşifte tespit edilen yapı planı ve harcama miktarının değişebileceği de anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları/Primary Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Cevdet, Askeriye, C.AS. 761/32135, 1-5.

BOA, Hatt-ı Hümayun, HAT. 205/10763.

BOA, Hatt-ı Hümayun, HAT. 240/1346.

Telif Eserler / Secondary Sources

Ağaoğlu, M. (2018). Hassa mimarlar ocağı ve Sermimar Ebubekir Ağa'nın hayatı ile mimarbaşılığı döneminde İstanbul'da yapılan iki eser. *Kesit Akademi Dergisi*, 4/13, 227-242.

Ahterî Mustafa bin Şemseddin (1310). *Ahterî-i Kebir* (Cilt 2). Matbaa-i Amire.

Arseven, C.E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi* (cilt 1-5). Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (cilt 1-3). Kubbealtı yayınları.

Can, S. (2003). Mehmed Arif Ağa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (1. Baskı. Cilt 28, s. 442-443). Türkiye Diyanet Vakfı.

Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi yayınları.

Dündar, A. (1999). Osmanlı mimarisinde hassa mimarları. *Dinî Araştırmalar*, 2 (5), 159-176.

- Dündar, A. (2013). Osmanlı mimarisinde Mimar Ağalar ve Defterleri, F. Hitzel (Ed.), *14th International Congress of Turkish Art* içinde (ss. 291-298). Collège de France.
- Dündar, A. (2001). Osmanlılarda tamir süreci, çeşitleri ve bazı Selçuklu yapılarındaki uygulamalar. *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi-Bildiriler* kitabı içinde (Cilt 1, ss. 269-280).
- Erdenen, O. (1966). Osmanlı devri mimarları, yardımcıları ve teşkilatları. *Mimarlık*, 4 (27), 15-18.
- Evliyâ Çelebi B. Derviş Mehmed Zillî. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (I. Kitap). Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Yay. hzl.). Yapı Kredi yayınları.
- Eyüpgiller, K.K. & Yaşa, Y. (2019). *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*. Kitabevi yayınları.
- Hergüner, M. (2004). *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı yayınları.
- Hüseyin Remzi, (1306). *İlaveli Müntehabât-ı Lugât-ı Osmaniyye*.
- Hüseyin Remzi, (1305). *Lügat-i Remzi* (Cilt 2). Matbaa-i Hüseyin Remzi.
- Katipoğlu, C. (2007). Osmanlı İmparatorluğunda yapı pratiği içinde mimari çizimin yeri. *Konya Ticaret Odası Yeni İpekyolu Dergisi*, Özel Sayı-Aralık 2007, *Konya Kitabı* (Cilt 10). Haşim Karpuz, Osman Eravşar (Ed.). 447-452.
- Kolay Aktuğ, İ. (2016). Osmanlı dönemi inşaat belgelerine göre anıtsal yapılarda örtü ve duvar sistemleri. 8. *Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu Bildirileri* kitabı içinde (s. 1-9). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Memiş Eroğlu, Ş. (2019). Osmanlı Kudüs'üne ait H. 1195/ M. 1781 tarihli keşif defteri (değerlendirme ve transkripsiyon). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 720-752.
- Mozgfesky, (1935). *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, Kurtoğlu, F. (Toplayan), 337 Sayılı *Deniz Mecmuası*'nın ilavesi. Deniz Matbaası.
- Nicolle, D. (2019). *Osmanlı Kaleleri 1300-1800*. Şakul, K. (Çev.), İş Bankası yayınları.
- Orgun, M.Z. (1938). Hassa mimarları. *Arkitekt*, 12 (96), 333-342.

- Özbaşaran, M. (1992). *Güney ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tülin-tepe Yerleşmesinin Önemi*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, M.Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt 2), Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Redhouse, S.J. (1999). *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü*. Sev Matbaacılık yayınları.
- Serin, M. (2016). Kıbrıs kalelerinin keşif defterleri ve kalelerin tamiri (Osmanlı dönemi). *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler kitabı* içinde (s. 452-483). Bağcılar Belediyesi yayınları.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*. Enderun Kitabevi yayınları.
- Sözen, M. & Tanyeli, U. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi yayınları.
- Şakul, K. (2016). Osmanlıların ilk maden kömürcülüğü girişimi: Yedikumlar Kömür Madeni Mukataası. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 28 819, 39-52.
- Şemseddin Sami. (1986). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı yayınları.
- Tott, B.d. (2004). *18. Yüzyılda Türkler, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*. Uzmen, M.R. (Ter.). Elips Kitap yayınları.
- Turan, Ş. (1964). Osmanlı teşkilatında hassa mimarları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 157-202.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Uçarol, R. (1989). Yakınçağ Başlarında Osmanlı İmparatorluğu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Cilt XI). kitabı içinde (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), (s. 203-354) Çağ yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Tarihi* (Cilt IV/I). Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Yılmaz, H.İ. & Dikmen, S.Ü. (2012). Osmanlı döneminde kullanılan yaklaşık maliyet tahmin yöntemi. *NWSA-Engineering Sciences Academy*, 7 (1), 73-83.

Handwritten manuscript page with dense Persian text and numerous mathematical calculations. The page is divided into several sections, each containing a heading and a list of calculations. The calculations involve fractions, decimals, and square roots, often with annotations explaining the steps. The handwriting is in a cursive style, and the page shows signs of age and wear.

[2437]

EXTENDED ABSTRACT (REVISED)

While the Ottoman State was losing the battles against Russia in the second half of the 18th century, the victorious Russia step by step approached its goal of reaching the warm seas. Russia, which occupied Crimea during the war of 1768-1774, had a military force in the Black Sea, and also burned the Ottoman fleet by passing through the Strait of Gibraltar to the Mediterranean Sea. Russia's gaining mobility in both the Black Sea and the Mediterranean Sea made the Ottoman capital vulnerable to future attacks through the Straits. On the other hand, with the *Treaty of Küçük Kaynarca*, Russia gained the right of free passage to trade ships through the Straits and sought the same concession for its navy. This situation has made the Straits strategic routes.

The Ottoman State, which did not allow the military ships of foreign states to sail through the Straits until *Küçük Kaynarca Treaty*, started the fortification of the Straits in order to ensure its own security. As well as the fact that the fortresses and fortifications in Dardanelles were strengthened, fortresses were reinforced with artillery and ammunition. Since the Russian threat was mainly expected from the Black Sea, the arbitration of the Bosphorus in terms of military fortifications, soldiers and ammunition has become an important issue for the Ottoman State in order to defend the capital. As the existing fortresses on the Bosphorus were strengthened, new fortresses and bastions were built where needed. Also cannons, ammunition and soldiers were placed there. In this sense, at the last quarter of the 18th century, repairment and construction activities continued in the fortresses in the Bosphorus.

Construction activities in the Bosphorus castles were carried out within the framework of pre-decided plans. Upon the decision taken in the *Divan-ı Hümayun*, the construction works would be started after the enactment of the rescript. Like other large public buildings, the construction activities in the castles were carried out by the state. The construction works in these castles are under the responsibility of the chief architect of *Hassa*. Together with the chief architect, the treasurer, the Bosphorus minister, the building overseer of the Bosphorus castles, an engineer and the building trustee appointed for each castle first made explorations in the castles where the construction would take place. The expeditions recorded the area to be built, the parts to be built and their probable expenses in the exploration book in the presence of the commanders and officers of each castle.

The main source of this study is an exploration book prepared by the chief architect during the exploration made in 1796 for the structures to be repaired and rebuilt in the five castles on the Bosphorus. With the help of the literature on the

subject, the book in question in the Ottoman Archive will be deciphered and evaluated. Thus, determinations will be made about the preparation, exploration, exploration committee, the arrangement of the exploration logs, the approximate cost induction and the implementation of the construction plan before the construction and repair activities in the castles started.